

Toegepaste ethiek in sociaal werk

Noordhoff

**Stèphanie van der Corput, Wouter Jaspar,
Sanne Gruyters**

1e druk

Toegepaste ethiek in sociaal werk

Stèphanie van der Corput

Wouter Jaspar

Sanne Gruyters

Eerste druk

Noordhoff Groningen/Utrecht

Ontwerp omslag: Michiel Uilen
Omslagillustratie: AdobeStock
Illustraties in de hoofdstukopeningen: Agnes Loonstra

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen of via het contactformulier op www.mijnnoordhoff.nl.

De informatie in deze uitgave is uitsluitend bedoeld als algemene informatie. Aan deze informatie kunt u geen rechten of aansprakelijkheid van de auteur(s), redactie of uitgever ontlelen.

0 / 22

© 2022 Noordhoff Uitgevers bv, Groningen/Utrecht, Nederland.

Deze uitgave is beschermd op grond van het auteursrecht. Wanneer u (her)gebruik wilt maken van de informatie in deze uitgave, dient u vooraf schriftelijke toestemming te verkrijgen van Noordhoff Uitgevers bv. Meer informatie over collectieve regelingen voor het onderwijs is te vinden op www.onderwijsauteursrecht.nl.

This publication is protected by copyright. Prior written permission of Noordhoff Uitgevers bv is required to (re)use the information in this publication.

ISBN (ebook) 978-90-01-29743-5
ISBN 978-90-01-29742-8
NUR 737

Inhoud

Inleiding/studiewijzer 5

DEEL 1

Ethiek en ik 9

- 1 Eigen moraliteit en ethiek 11**
  - 1.1 Wat is juist? 13
  - 1.2 Ethische uitdagingen 18
  - 1.3 Jouw waarden en normen 24
  - 1.4 Normatieve professionalisering in sociaal werk 26
  - 1.5 Morele ontwikkeling 28
  - 1.6 Leren verantwoorden 31

- 2 Ethiek: verschillende soorten 45**
  - 2.1 Ethiek: normatief of beschrijvend? 47
  - 2.2 Beginselenethiek 48
  - 2.3 Gevolgenethiek 50
  - 2.4 Deugdethiek 51
  - 2.5 Zorgethiek 53

- 3 Beroepsethiek en beroepscode 59**
  - 3.1 Professionaliteit en beroepsethiek 61
  - 3.2 Drievoudige professionaliteit 61
  - 3.3 Beroepscode in het sociaal domein 63
  - 3.4 Het gebruik van de beroepscode 66
  - 3.5 Tuchtrecht: wat en hoe? 67

DEEL 2

De sociaal werker en de waarde van de ander 75

- 4 Menselijke waardigheid en rechtvaardigheid 77**
  - 4.1 Kwaliteit van leven 79
  - 4.2 Menselijke waardigheid 86
  - 4.3 Waardigheidsparadigma 94
  - 4.4 Formele erkenning als mens 96
  - 4.5 De menselijke natuur 101
  - 4.6 Erkenning als mens en persoon 104

- 5 Autonomie in de zorgrelatie 119**
- 5.1 Autonomie als kernwaarde van het sociaal werk 121
- 5.2 Kant en autonomie 123
- 5.3 De vrije wil van Mill 124
- 5.4 Grenzen van de autonomie 126
- 5.5 Zelfbeschikking en de rol van de sociaal werker 131
- 5.6 Relatieve autonomie in de zorgrelatie 133
- 5.7 Professionele autonomie en discretionaire ruimte 137

DEEL 3

Professioneel handelen 143

- 6 Bewust zijn van systemen 145**
- 6.1 Verschillende vormen van systemen 147
- 6.2 Invloed van systemen op het leven van mensen 149
- 6.3 Structuren van macht 154
- 6.4 Technisch denken en het inzetten van techniek 157
- 6.5 Marktwerking in de zorg 164
- 6.6 Politiserend handelen 168

- 7 Omgaan met ethische vraagstukken 177**
- 7.1 Beroepscode: het belang van artikel 25 179
- 7.2 Ethische reflectie op goede zorg door de sociaal werker 181
- 7.3 Moreel beraad: het voeren van een goed gesprek 182
- 7.4 De Topografische methode 186
- 7.5 De Dilemmamethode 188
- 7.6 De Utrechtse methode 191
- 7.7 De Waardigheidskring 193
- 7.8 Lichamelijke ervaring in ethische reflectie 203

Bijlage 1: De Dilemmamethode 207

Bijlage 2: De Utrechtse methode 214

Literatuur 216

Register 220

Illustratieverantwoording 223

Over de auteurs 224

Inleiding/studiewijzer

Toegepaste ethiek in sociaal werk is geschreven voor hbo-studenten Social Work, met als doel de ethiek dichter bij de praktijk te brengen. Soms worden filosofie en ethiek ervaren als vaag, niet concreet en een 'ver-van-mijn-bed-show'. Als auteurs én docenten willen wij laten zien dat ethiek ook praktisch en toepasbaar kan zijn in sociaal werk.

Sociaal werkers (in opleiding) krijgen in hun studie, stage en werk te maken met een veelheid aan uitdagende situaties. Het kunnen situaties zijn die geduld vragen, actie vereisen of reflectie. In deze situaties staan altijd mensen centraal en hoe zij met elkaar omgaan. De situaties kunnen de omgang tussen studenten onderling betreffen, maar ook cliëntsituaties en complexe maatschappelijke kwesties.

In dit boek wordt verschillende casuïstiek gebruikt om de theorie uit te leggen. De casussen zijn illustratief en dienen als voorbeeld voor soortgelijke situaties of meer actuele kwesties. Deze voorbeelden zijn erop gericht je te laten nadenken over conflicterende waarden en normen, en tegenstrijdige interpretaties. Dit boek poogt dus niet oplossingen te vinden voor dergelijke complexe vraagstukken, maar daagt uit tot kritisch nadenken. Wij hebben in de keuzes van casuïstiek geprobeerd om zo veel mogelijk aan te sluiten bij de leefwereld van studenten.

Kritisch denken en handelen zijn zaken die wij van essentieel belang vinden voor sociaal werkers. Omdat zij andere mensen begeleiden en ondersteunen, is het belangrijk dat sociaal werkers kunnen uitleggen wat ze doen en dit kunnen verantwoorden. Deze vaardigheid wordt getriggerd door de verschillende casuïstiek, de 'nadenkertjes' en slotopdrachten; dit allemaal met als doel de toekomstige sociaal werkers voor te bereiden op de moreel beladen beroepspraktijk.

Studiewijzer

Hoofdstuk 1 gaat over de ontwikkeling van persoonlijke waarden en normen en hoe deze uitwerken in een meer professionele context, waarbij wordt verwacht dat sociaal werkers kunnen uitleggen wat zij belangrijk vinden en waarom. Welke morele kwesties je als sociaal werker tegen kunt komen en welke handelingsopties daaruit volgen, krijgt eveneens aandacht. Hoofdstuk 1 leidt een aantal belangrijke begrippen in en is daarmee een soort springplank naar de daaropvolgende hoofdstukken.

In hoofdstuk 2 wordt een uiteenzetting van vier verschillende soorten ethiek gegeven. Deze soorten ethiek geven ieder een eigen perspectief op het bekijken van morele kwesties en helpen je bij het ontrafelen en bevragen van wat goed is om te doen in complexe situaties. Je leert in dit hoofdstuk verschillende interpretaties van wat moreel juist is naast elkaar te leggen en merkt zo dat er verschillende manieren zijn om uit te leggen wat goed is om te doen.

Hoofdstuk 3 gaat over beroepsethiek. De beroepsethiek gaat over normen en waarden die sociaal werkers gezamenlijk hebben. Sociaal werk is een professie waar ook een professionele standaard deel van uitmaakt. Deze professionele standaard heeft alles te maken met wat we belangrijk vinden in het sociaal werk en het leert ons ook hoe hoog de lat (zou) moet(en) liggen. In dit hoofdstuk wordt tevens uitgelegd wat er gebeurt wanneer het gedrag van een sociaal werker in conflict komt met deze professionele standaard. Ook wordt er aandacht gegeven aan hoe de beroepscode gebruikt kan worden in de praktijk van het sociaal werk. De kernwaarden van de beroepscode worden in de daaropvolgende hoofdstukken uitgewerkt.

Hoofdstuk 4 beschrijft de betekenis van menselijke waardigheid van personen die worden begeleid en ondersteund door de sociaal werker. Sociaal werkers zijn als geen ander bezig met het bevorderen van erkenning van de persoon waarnaast zij staan. Deze persoon is waardig, in welke vorm dan ook. Daarbij is het ook van belang om na te denken over de kwaliteit van leven en op welke wijze we mensen daarin kunnen ondersteunen. Je leest hoe sociaal werkers een rol kunnen spelen in de rechtvaardige omgang met – en behandeling van – de persoon die zij begeleiden.

Hoofdstuk 5 gaat over autonomie. Dit hoofdstuk geeft aan hoe autonomie begrepen kan worden en hoe de verschillende opvattingen van dit begrip doorwerken in de beroepspraktijk van de sociaal werker. We nemen je mee in onderzoek naar een antwoord op de vraag waar de grenzen liggen van de vrijheid en hoe mensen ondersteund kunnen worden in het maken van keuzes. Ook wordt aangegeven welke beslissingsruimte sociaal werkers hebben en hoe zij hun professionele autonomie kunnen duiden.

Hoofdstuk 6 gaat over systemen en machtsstructuren. Sociaal werkers zijn – evenals de personen die zij begeleiden – altijd onderdeel van machtsstructuren die inwerken op keuzemogelijkheden en beslissingsruimte. In dit hoofdstuk worden verschillende machtsstructuren en systemen beschreven en staat de impact op het handelen van de sociaal werker centraal. Ook is er aandacht voor de gevolgen van technologische ontwikkelingen en grote maatschappelijke vraagstukken.

Hoofdstuk 7 is met recht een slothoofdstuk. In dit hoofdstuk staat de sociaal werker als reflecterende professional (in opleiding) centraal. Er worden verschillende methoden en technieken beschreven voor ethische reflectie. Ook worden tools aangereikt voor het omgaan met ethische vraagstukken (van klein tot groot) in de praktijk.

Bij dit boek hoort een online omgeving. Zie hiervoor de website www.ethieksociaalwerk.noordhoff.nl.

Aanspreekvormen in dit boek

De auteurs van dit boek gebruiken de term 'cliënt' als naam voor degene die door de sociaal werker wordt ondersteund of begeleid. We zijn ons bewust van het feit dat deze naam geen recht doet aan de mens die hiermee bedoeld wordt. Het gebruik van termen als zorgontvanger, burger, bewoner heeft in hun context meestal een menswaardiger karakter. Omdat dit boek zich richt op sociaal werk in brede zin, is gekozen voor een non-specifieke (en daarmee wat zakelijke) noemer: 'de cliënt'.

Verder ondersteunen we de gedachte dat mensen niet opgedeeld kunnen worden in eenzijdige gendertypen. Vandaar de opmerking dat waar hij/zij wordt geschreven, je ook die/hen/hun kunt lezen.

Dankwoord

Allereerst willen we Noordhoff bedanken voor de vraag dit boek te schrijven. Trijnnnet Oomkens, Bettina Glazenburg en Peter Bosma willen wij bedanken voor de fijne samenwerking, het laagdrempelige contact en het vertrouwen. Dank voor de uitgave van dit werk.

Lia Hesemans willen we bedanken voor haar ondersteuning in het schrijfproces. Haar deskundige, kritische, maar altijd opbouwende feedback op ons schrijven hebben wij zeer gewaardeerd.

Ook bedanken wij Agnes Loonstra voor het maken van de prachtige illustraties bij de aanvang van de hoofdstukken.

Op de opzet hebben de volgende docenten feedback gegeven:

- Karin van der Heijden, Saxion
- Heleen Toringa, Avans Hogeschool

Dank ook aan onze collega's en professionals voor het meelesen van de verschillende hoofdstukken.

's-Hertogenbosch/Rotterdam/Nijmegen,
voorjaar 2022

Stèphanie van der Corput
Wouter Jaspar
Sanne Gruyters

DEEL 1

Ethiek en ik

- 1 Eigen moraliteit en ethiek 11
- 2 Ethiek: verschillende soorten 45
- 3 Beroepsethiek en beroepscode 59

1

Eigen moraliteit en ethiek

- 1.1 Wat is juist?
- 1.2 Ethische uitdagingen
- 1.3 Jouw waarden en normen
- 1.4 Normatieve professionalisering in sociaal werk
- 1.5 Morele ontwikkeling
- 1.6 Leren verantwoorden

Het sociale werkveld vraagt veel van je kennis en kunde op diverse terreinen. Daarnaast kom je ook in lastige situaties terecht waarin de vraag: 'wat is juist' niet zo makkelijk is te beantwoorden. Dit boek is geschreven om ondersteuning te bieden bij die complexe momenten waarin van jou gevraagd wordt een handeling of standpunt in te nemen. Daarvoor dien je eerst je eigen waarden en normen te begrijpen, evenals hoe je die hebt ontwikkeld. In dit hoofdstuk word je daarom uitgedaagd om ethisch na te denken over situaties in het leven. De ontwikkeling van jezelf staat hierin centraal. Je denkt na over de vragen: 'Wat vind ik juist handelen?' en 'Wat vind ik normaal?'

‘Liefde op de werkvloer’

1

Kan er op de werkvloer liefde ontstaan? Dit overkwam Marloes, sociaal werker bij de ambulante ggz voor verslavingszorg. Marloes werkt inmiddels al zes jaar als sociotherapeut op een ambulante locatie voor verslavingszorg. Als sociotherapeut is zij verantwoordelijk voor een groep cliënten van vier mannen en drie vrouwen. De cliënten streven een gezamenlijk doel na, namelijk het overwinnen van hun verslaving. Marloes leidt in haar rol als cotherapeut met een andere collega de groepstherapieën en trainingen, en draagt zorg voor het behoud van een veilige groepsdynamiek. Ook is zij de persoonlijk begeleider van twee cliënten. Met deze twee cliënten voert zij elke week een persoonlijk voortgangsgesprek over het aanpakken van het leefgebied(en) waaraan de cliënt moet werken voor zijn of haar herstelproces.

Met cliënt Boris heeft Marloes in drie maanden een fijne zorgrelatie opgebouwd. Marloes is erg tevreden over de herstelstappen die Boris in een korte tijd heeft gemaakt. Hij heeft al drie maanden geen verdovende middelen gebruikt. Boris geeft regelmatig aan dat hij het contact fijn vindt en het gevoel heeft dat Marloes er echt voor hem wil zijn. Hij kan altijd bij haar terecht. Een paar weken later komt Boris wat nerveus het kantoortje van Marloes binnen. Hij geeft aan dat hij net een mindere groepstraining achter de rug heeft omdat hij telkens met zijn gedachten bij iets anders is. Hij wil iets met Marloes delen omdat de gedachte hem begint te overspoelen. Hij vertelt Marloes dat hij diepe gevoelens voor haar heeft: ‘Ik ben smoorverliefd op je aan het worden!’

1.1 Wat is juist?

De meeste mensen zullen stellen dat liefde onmisbaar is in het leven. Het is de vraag of we het proces van liefde voelen voor iemand of verliefd worden volledig kunnen controleren. We kunnen toch niet bepalen op wie en op welk moment we verliefd worden? En we gunnen het elkaar toch om gelukkig te zijn, ongeacht de omstandigheden waaronder de liefde opbloeit? Toch staat liefde in een zorgrelatie op zijn minst op gespannen voet met de ver-
eiste professionele afstand.

Morele situatie

In de openingscasus 'Liefde op de werkvloer' krijgt sociotherapeut Marloes een liefdesverklaring van cliënt Boris in haar schoot geworpen. Had Marloes dit in haar begeleiding aan Boris kunnen zien aankomen? Had zij dit al eerder kunnen opmerken?

Dit vraagstuk in deze zorgsituatie kan vanuit verschillende invalshoeken bekeken en beoordeeld worden, met verschillende redenen en argumenten. Want wat is nu juist om in deze situatie te doen? Hoe moet Marloes handelen?

Daar zijn allerlei mogelijkheden voor. We bespreken twee mogelijke opties:

- Begeleiding stopzetten: Marloes dient de begeleiding stop te zetten en de cliënt over te dragen aan een andere collega.
- De liefdesverklaring gebruiken als leerpunt in het begeleidingsproces. Want tja, in hoeverre kun je nu spreken over transparante gevoelens?

Optie 1 Begeleiding stopzetten

De eerste optie, het stopzetten van de begeleiding, is een keuze waarmee Marloes zich houdt aan de Beroepscode voor professionals in sociaal werk (BPSW, 2021). Wanneer Marloes deze keuze maakt, volgt zij artikel 9 'beëindiging van de professionele relatie'. Hierin wordt benadrukt dat de professional verantwoordelijk is voor een zorgvuldige afsluiting bij de beëindiging van de professionele relatie wanneer zijn ondersteuning niet meer gewenst of nodig is, of de professional niet meer kan voldoen aan de ondersteuningsvraag (BPSW, 2021). Door de liefdesverklaring van Boris kan er sprake zijn van verstoring van de begeleidingsrelatie: wanneer Marloes wordt beïnvloed door deze verklaring, kan het zijn dat zij niet meer op de juiste manier een goede begeleiding kan bieden. De verklaring kan haar professioneel handelen in de weg zitten, waardoor dit ook het herstelproces van Boris kan beïnvloeden.

Optie 2 De liefdesverklaring als leerpunt gebruiken

De tweede optie – de liefdesverklaring meenemen als leerpunt in het begeleidingsproces – kan ook een bewustwordingsproces creëren over het professioneel handelen van Marloes. De cliënt, Boris, zit namelijk in zijn herstelproces van een verslavingsproblematiek. Bij een cliënt die al drie maanden geen middelen meer gebruikt, kunnen de emoties die hij lang heeft weggestopt ineens dubbel zo hard binnenkomen. Een cliënt heeft zijn emoties dan niet altijd onder controle. Ook is dan niet altijd duidelijk welke emoties echt zijn of puur een voorbijgaande impuls. Marloes zou de liefdesverklaring met Boris kunnen bespreken als onderdeel van het begeleidings- en herstelproces.

Liefde van twee kanten?

Maar er is ook nog een andere kant: wat als Marloes de liefdesgevoelens van cliënt Boris deelt? Ze kan dit uitspreken of het laten voor wat het is. Maar bedenk: een liefdesrelatie tussen een hulpverlener en een cliënt kan

een vorm van macht zijn. Zo'n relatie kan tot ongezonde machts- en/of afhankelijkheidsverhoudingen leiden. Is er dan nog wel sprake van echte liefde? Welke keuze Marloes ook maakt, het zal consequenties hebben voor de verdere begeleiding. Het is de vraag of het mogelijk is om (professioneel) een keuze te maken waarmee je geen schade toebrengt aan de zorgsituatie. Hoe kun je daarover een weloverwogen besluit nemen?

Het wordt uit de vorenstaande voorbeelden van handelen duidelijk dat het niet eenvoudig is welke keuze je moet maken in deze zorgsituatie. Het maken van de juiste keuze heeft alles te maken met ethiek. Je wordt plotsklaps in een situatie voor een dilemma geplaatst en moet daarin een goede keuze maken.

Wat is ethiek?

Wat zou jij doen in de casus 'Liefde op de werkvloer'. Wat vind jij de juiste keuze? Uiteindelijk is je onderbuikgevoel het sterkst en maak je daarmee je keuze. Dat onderbuikgevoel is belangrijk en heeft alles te maken met ethiek. Het is belangrijk om je bewust te worden van waar dat onderbuikgevoel vandaan komt. Daar is ethiek voor nodig. Want je kunt ondanks je gemaakte keuze nog steeds twijfelen.

Ethiek

In de ethiek bekijkt men complexe vragen die gaan over het goed omgaan met elkaar. Op een systematische wijze worden deze complexe vragen bestudeerd, zoals ook in de casus 'Liefde op de werkvloer'. De ethicus denkt kritisch na over wat (moreel) het juiste is om te doen. De vraag is dus wat goed handelen is. Personen worden in een bepaalde situatie als het ware in een soort van 'spotlight' gezet. Je gaat gewoon handelen, vaak ook vanuit een bepaald onderbuikgevoel, je intuïtie, maar achteraf ga je twijfelen. In de casus 'Liefde op de werkvloer' wordt Marloes in een spotlight gezet. Ethiek gaat vaak over situaties waarin je niet zomaar ja of nee op een vraag kunt zeggen. Ook liggen er niet gelijk oplossingen binnen handbereik.

Morele vragen

De ethiek onderzoekt morele vragen in de praktijk. Morele vragen betreffen kwesties waarin je nadenkt over hoe je juist dient te handelen in een bepaalde situatie. Ethische vragen gaan over goed en kwaad. Ethische kwesties gaan dus ook over het 'goede' leven en hoe je dit het beste kunt vormgeven, alleen en met anderen. Zo zal jij als sociaal werker ook morele vragen gaan tegenkomen; vragen waarop je niet gelijk een nee- of ja-antwoord hebt, maar waarbij je je afvraagt wat juist is om te doen.

Functie van ethiek

Wat is de functie van ethiek? Gegeven het turbulente werk van een sociaal werker is ethiek het moeilijkste wat er is. Vooral ook om tijd vrij te maken om het handelen te kunnen bespreken. Toch is het van wezenlijk belang dat je erover nadenkt om je van daaruit ook een eigen visie als sociaal werker te leren vormen.

Ethiek kan je ondersteunen bij het met elkaar in gesprek gaan en blijven over complexe situaties. Je gaat je bewust worden dat er iets wezenlijks speelt en leert daarover na te denken en je gedachten erover te concretiseren. Je creëert op deze manier een bepaalde visie over wat volgens jou goed handelen is. Dit is voor jou als sociaal werker een dagelijkse taak: het nadenken over het goede van methodisch handelen.

Het gaat er binnen de ethiek niet om dat je direct een oplossing hebt, maar dat je probeert een morele ruimte te verschaffen om eenieder zijn visie en de daarbij horende beweegredenen, waarden en normen over de situatie te delen.

Dit kan je als sociaal werker ook sterker maken in je grondhouding omdat je bewustwording creëert over jouw handelen en ook leert van andermans gemaakte/te maken keuzes.

Maar ook ga je gevoeligheid creëren voor situaties zoals 'liefde op de werkvloer'. Je wordt jezelf bewust dat er sprake is van iets ethisch. Hoe meer je te maken te krijgt met dit soort situaties en deze telkens blijft bespreken, hoe beter je ethische situaties herkent en ermee leert omgaan.

Hierna lichten we het begrip 'moraal' toe en ook hoe de moraal onderzocht kan worden en op welke lagen morele kwesties voorkomen.

1.1.1 Moraal

De ethiek wordt gezien als een belangrijke tak van de filosofie. Ethiek onderzoekt in uiteenlopende situaties de moraal en beslist uiteindelijk over wat goed handelen is. Maar ook wat een handeling 'goed' of 'slecht' maakt.

En wat is dan precies moraal? Laten we hier even bij stilstaan. Moraal is het geheel van (morele) waarden en normen. Deze waarden en normen worden gedragen door een bepaalde persoon, groep, organisatie, maatschappij of cultuur. Ze zijn richtinggevend voor het eigen handelen. Wat voor keuze je maakt of welke beslissing je neemt in een bepaalde situatie, deze komt voort uit jouw moraal. Zie het als een bepaald houvast waar je telkens op kunt terugvallen; zo ook bij het kunnen bespreken van een casus als 'Liefde op de werkvloer'.

Moraal

Moraal voor de beroepsgroep sociaal werk

Ook voor de beroepsgroep sociaal werk bestaat een moraal. Die wordt onder andere uitgewerkt in de Beroepscode voor professionals in sociaal werk (2021). In hoofdstuk 3 gaan we dieper in op het doel en nut van deze beroepscode. De code impliceert niet dat de moraal altijd vastligt. De moraal is steeds in beweging en kan in de loop van de tijd veranderen. Denk maar eens aan de herstelbeweging die in de maatschappij is gekomen. De herstelbeweging volgt de visie dat wanneer mensen met een probleem hulp zoeken, men niet alleen het probleem moet aanpakken, genezen of oplossen, maar de hulpzoekende moet bekijken vanuit zijn gehele context. Volgens de herstelbeweging gaat het niet meer om de definitie van 'genezen van het probleem', maar om het leren omgaan met het probleem en/of het leven met een beperking. Om de betekenis van moraal nogmaals te verhelderen, zoomen we in op het volgende voorbeeld.

Herstelbeweging

Jouw moraal als sociaal werker

Esther is ook sociaal werker bij de ambulante locatie voor verslavingszorg en een collega van Marloes. Esther voelt zich veilig bij Marloes en heeft het idee dat zij en Marloes altijd op één lijn zitten met de persoonlijke begeleiding en de groepsbegeleiding van cliënten. Als vrouwelijke collega's delen ze ook persoonlijke ervaringen. Totdat het gerucht gaat dat Marloes een relatie

heeft met een cliënt van de locatie. De cliënt zou ook in de groep zitten die Esther dagelijks begeleidt. Esther heeft dit niet zien aankomen. Zij begint nu te twijfelen over de transparantie van de werkrelatie. Waarom heeft Marloes dit niet met haar gedeeld? Esther begint te twijfelen aan haar oprechtheid en of er dadelijk geen sprake zal zijn van een ongelijkwaardig begeleidingsproces

van de cliënt. Ze krijgt ook het gevoel dat de betreffende cliënt voordelen kan behalen in zijn herstel door de relatie met Marloes. Verder stelt ze nog andere vraagtekens bij een relatie met een cliënt. Dit moet je toch niet willen? Het is juist de bedoeling dat je als medewerker in de ggz je cliënten niet

ziet als mogelijke romantische of seksuele partner. Je kunt je opkomende gevoelens ook afschermen: dan zet je je professionele houding in. Esther maakt zich zorgen over de situatie. Maar ze vraagt zich ook af wat nu de waarheid is.

Moreel standpunt

In dit voorbeeld heeft Esther een visie op de situatie 'liefde tussen een cliënt en hulpverlener'. Haar visie noemen we volgens de ethiek een moreel standpunt. Deze bestaat namelijk uit redenen en argumenten, en deze komen voort uit haar morele waarden en normen (moraal). Haar morele waarden zijn gelijkwaardigheid en veiligheid. De daaruit voortvloeiende normen zijn gelijkwaardige en transparante begeleiding van cliënten.

NADENKERTJE

Mijn keuze

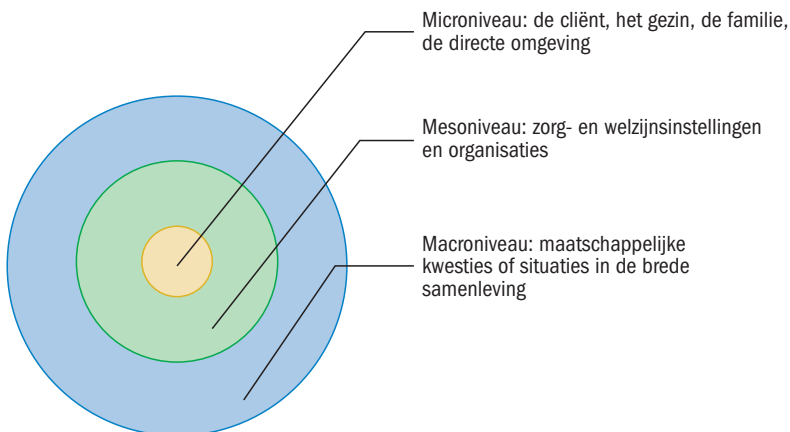
- 1 Wat is jouw morele standpunt over de openingscasus 'Liefde op de werkvloer'?
- 2 Wat zou jij als sociaal werker in deze situatie doen?

Wissel je antwoorden uit met een medestudent.

1.1.2 Morele kwesties in verschillende lagen

Zoals al eerder aangegeven, kun je morele kwesties overal tegenkomen. Ook is het belangrijk om even stil te staan bij de verschillende lagen van morele kwesties. De verschillende lagen noemen we het micro-, meso- en macroniveau. Zie figuur 1.1.

FIGUUR 1.1 Morele kwesties op micro-, meso- en macroniveau

Morele kwesties op microniveau

Wanneer we inzoomen op het microniveau kom je morele kwesties tegen die gaan over relaties tussen mensen. Je staat stil bij de wijze waarop je met elkaar om dient te gaan. Deze vragen kom je al tegen in relaties met familieleden, in het werkveld of als je iemand toevallig op straat tegenkomt. Denk bijvoorbeeld aan jouw rol als hulpverlener in de zorgrelatie met een cliënt. Je denkt bijvoorbeeld na over de morele vraag: kan ik mijn cliënt gaan loslaten of moet ik het behandeltraject nog een tijd voortzetten? Wanneer je een bepaalde morele kwestie tegenkomt, kun je ook terugvallen op de Beroepscode voor professionals in sociaal werk. De beroepscode start namelijk bij het microniveau. In de beroepscode staat de basis beschreven van jouw beroepsethiek. In deze beroepsethiek worden alle waarden, beginselen en normen genoteerd die jouw handelen als sociaal werker inspireren en richting geven. Deze beroepscode kan je ondersteunen in je dagelijkse werkzaamheden (BPSW, 2021).

Morele kwesties op mesoniveau

De tweede laag betreft het mesoniveau. Het gaat hier over de morele beslissingen die worden gemaakt in zorg- en welzijnsinstellingen en -organisaties. Deze zijn vaak verbonden met het beleid dat zij hebben voorgeschreven, zoals een visie, missie en kernwaarden die zij centraal stellen in het leveren van goede zorg aan cliënten. Zo kan een instelling bijvoorbeeld beslissen om op zoek te gaan naar een andere vestiging omdat de huidige vestiging te massaal is en geen huiselijk gevoel biedt, terwijl haar visie wel luidt: 'Wij willen dat cliënten voelen dat ze thuis komen bij de instelling'. Of een organisatie heeft vanuit een cliënttevredenheidsonderzoek meegekregen dat cliënten vinden dat de organisatie weinig zorgaanbod heeft voor de naasten/familie van cliënten. De cliënten missen hierdoor betrokkenheid en begrip van familieleden, maar vinden ook dat de organisatie hiervoor meer initiatieven kan creëren. Vanuit deze resultaten besluit de organisatie om het bestaande aanbod te verbreden voor familieleden.

Morele kwesties op macroniveau

De laatste laag is het macroniveau. Deze laag gaat over morele kwesties en keuzes die over de samenleving gaan. Bijvoorbeeld hoe wij als mensen het beste dienen (samen) te leven ofwel hoe de samenleving moet worden ingericht. Denk maar eens aan het actuele vraagstuk van de klimaatverandering; het duurzaam rekening houden met ons milieu. Verschillende initiatieven om positief bij te dragen aan de klimaatverandering zijn momenteel gaande in ons land. Denk maar aan de keuze om minder de auto te pakken naar het werk, afval te scheiden, minder vlees te eten en minder het vliegtuig te nemen voor een vakantie. Voor het sociaal werk zijn vooral ook gelijkheid en gelijkwaardigheidsvraagstukken van groot belang. De ethische vraagstukken op macroniveau worden door individuele mensen wel degelijk ervaren en gevoeld. Gendergelijkheid, racisme en vrijheid van seksualiteit en geloof zijn daarom ook thema's waar de sociaal werker zich een mening over dient te vormen. De sociaal werker zet zich in tegen discriminatie en onderdrukking, maar wat dat precies in de praktijk betekent, daar moet je je als sociaal werker zelf vorm aan geven.

1.2 Ethische uitdagingen

In deze paragraaf gaan we dieper in op verschillende ethische uitdagingen die je als sociaal werker in het werkveld kunt tegenkomen. We illustreren dit aan de hand van de casus 'Superlike'.

1.2.1 Zonder verstand of zonder besef?

We hebben het tot nu toe gehad over het vinden van de juiste keuze ofwel: wat is goed handelen? Met behulp van ethiek kun je hier sensitief bijilstaan. Maar wat als je nu te maken hebt met situaties die ver voorbij de moraliteit gaan en/of met mensen die niet met hun verstand stilstaan bij hun handelen? Twee begrippen kunnen je hier meer bewustwording over geven: immoreel handelen en amoreel handelen.

Immoreel handelen

Wanneer er een bepaalde handeling wordt uitgevoerd, kun je spreken van een immorele handeling wanneer er duidelijk morele argumenten zijn om deze handeling juist niet uit te voeren. We spreken van immoreel in situaties en bij handelingen die in strijd zijn met 'goed handelen' volgens de ethiek. Denk bijvoorbeeld aan handelen dat in strijd is met moreel verantwoordelijk gedrag voor jezelf, maar ook in relatie tot anderen. Denk bijvoorbeeld aan bewust liegen om iets te kunnen bereiken of het beroven van iemand met geweld. Of nog een actueel voorbeeld: denk eens aan de coronarellen die eind januari 2021 op verschillende plekken in ons land plaatsvonden. Groepen jongeren hebben toen verschillende huizen en winkels totaal vernield als protest tegen de maatregelen in het kader van de coronapandemie.

Amoreel handelen

Bij amoreel handelen is het 'moreel besef' bij de keuze en uitvoering van een bepaalde handeling afwezig. De betreffende personen zijn zich niet bewust van wat een goede of een slechte actie is. Denk bijvoorbeeld aan mensen met een lichte verstandelijke beperking. Soms maakt een persoon met een verstandelijke beperking een bepaalde keuze waarvan hij of zij pas een hele tijd later beseft (vaak met behulp van een ander) dat dit niet goed voor hem of haar is geweest. Bijvoorbeeld als een meisje elke week een ander vriendje heeft en het uitmaakt met het vorige vriendje omdat zij steeds denkt nu de echte liefde te hebben gevonden. Een gesprek met de persoonlijk begeleider kan duidelijk maken dat al deze vriendjes haar gebruiken. Of denk aan de ontwikkeling van kinderen. Kinderen zijn op de leeftijd van 2 à 3 jaar vaak vrij en impulsief in hun handelen. Ze doen dingen zonder hierbij na te denken, zoals een puppy waarschuwen door hem te hard op de grond te gooien of te slaan. Of denk bijvoorbeeld aan het eetritueel; een kind zit overal met zijn of haar handen aan (dus ook aan het eten van een ander), zonder hier bewust bij stil te staan (hygiëne). Het is wel van belang dat kinderen leren nadenken over hun handelingen en kunnen beschouwen als goed of slecht.

Soms is het uit elkaar houden van de begrippen immoraliteit en amoraliteit complex omdat in bepaalde situaties zowel een bepaalde immoraliteit als amoraliteit kan schuilen. Het is van belang dat je bij de bepaalde handeling dan stilstaat bij 'gedrag' en 'besef'. Waarvan is dan sprake?

Superlike

Marloes heeft ervoor gekozen om de begeleiding van Boris te beëindigen. Wel heeft zij hierna nagedacht over Boris' liefdesverklaring. Ze merkt bij zichzelf op dat ze hem ook wel leuk vindt. Toch is ze tevreden over haar keuze. Ze heeft aan Boris teruggegeven dat het geen goede zaak is om de zorgrelatie met hem voort te zetten omdat het te persoonlijk wordt. Zij kan hem niet meer professioneel verder helpen. Zij heeft Boris overgedragen aan een andere collega. Marloes kon vanwege de vervaagde grens tussen professionele afstand en nabijheid Boris niet meer de gewenste zorg bieden.

Het is inmiddels drie weken geleden sinds de beëindiging van de zorgrelatie tussen Marloes en Boris. De afgelopen zaterdag

heeft Marloes zich aangemeld op de datingsite Tinder. Ze is al een tijdje op zoek naar een leuke date. Opeens krijgt zij daar een superlike van haar oud-cliënt Boris. Zij krijgt van deze extra aandacht van Boris een beetje een vreemd, maar fijn gevoel. Uiteindelijk vraagt Boris haar om telefoonnummers uit te wisselen. Hij zegt er niks mee te bedoelen; het lijkt hem gewoon prettig om een keer met elkaar te praten. Hij heeft het idee dat zij de zorgrelatie niet met rust hebben kunnen afronden. Marloes denkt hier goed over na. Boris is nog in behandeling, maar wel op een andere locatie dan waar zij momenteel werkt. Dus zij besluit om iets met hem te gaan drinken om de zorgrelatie hiermee af te ronden.

NADENKERTJE

Superlike

1. Blik eens terug op de casus 'Superlike'. Vind je dat hier sprake is van moreel, immoreel of amoreel handelen door Marloes?
2. Kun je andere voorbeelden noemen van immoreel en amoreel handelen? Wat zijn jouw argumenten om de voorbeelden te definiëren als immoreel of amoreel handelen?

Wissel je bevindingen uit met een medestudent.

1.2.2 Moreel dilemma

Wanneer je in de praktijk met morele vragen te maken krijgt, kunnen deze vragen soms niet of zeer moeilijk opgelost worden. Het zijn dan morele dilemma's.

Je hebt met een moreel dilemma te maken wanneer er in de morele situatie sprake is van conflicterende waarden en normen. In de morele kwestie is een morele vraag geformuleerd waarin er sprake is van alternatieven om uit te kiezen. De ene partij zegt bijvoorbeeld 'wel doen' en de andere partij 'niet doen'. Welke kant je ook kiest, je zult altijd de andere kant schade toebrengen. Je kiest namelijk voor bepaalde waarden en normen die ten koste gaan van de andere waarden en normen. In de ethiek probeer je in het bespreken van een moreel dilemma een zo goed mogelijk overwogen keuze te maken die essentieel is voor het proces van goede zorg, waarbij je ernaar streeft zo min mogelijk schade toe te brengen aan het alternatief dat niet gekozen wordt. Wel blijft het een fragiele situatie. Het kwetsen van (een) bepaalde betrokkene(n) kun je helaas niet vermijden. Laten we met een voorbeeld over het beperken van de vrijheden van een cliënt explicieter

Moreel dilemma

inzoomen op de betekenis van het moreel dilemma en welke uitdagingen dit met zich meebrengt.

1

Vasthouden of loslaten

Rico werkt in een semi-begeleide woonvorm voor jongeren met een psychische aandoening. De leeftijd van deze jongeren varieert tussen de 16 en 21 jaar. Momenteel begeleidt Rico Seraj, een jonge meid van 18 jaar met een posttraumatische stressstoornis vanwege seksueel misbruik als kind. Seraj heeft de afgelopen maanden meer zelfstandigheid gekregen in het begeleid wonen omdat ze herstelbevorderende ontwikkelingen laat zien. Ze verzorgt haar huis netjes, komt altijd op tijd naar huis als ze afspraken heeft en laat goede resultaten zien op school. Ook toont ze duidelijk dat ze zich beter in haar vel voelt. Haar angsten worden met de dag kleiner. Sinds een half jaar

heeft zij weer beter contact met haar ouders.

Toch maakt Rico zich de laatste tijd zorgen over haar gedrag en heeft hij twijfels over het zelfstandiger wonen. Seraj komt de laatste tijd laat thuis en laat vaker niks aan Rico weten. Ook heeft ze vaker afspraakjes met verschillende mannen zonder dit te bespreken. Rico probeert haar hiermee te confronteren, maar Seraj wil er telkens niet over praten; *'Het gaat toch gewoon goed?'*, benadrukt ze. Rico vraagt zich nu af of hij haar vrijheden qua zelfstandigheid wel of niet dient te beperken voor haar eigen veiligheid.

In dit voorbeeld wordt gesproken over een semi-begeleide woonvorm voor jongeren met een psychische aandoening. Dat wil zeggen dat cliënten deels begeleid en deels onbegeleid wonen. Het verschilt per cliënt wat deze nodig heeft en aankan met het oog op zijn of haar persoonlijke ontwikkeling in sociaal-maatschappelijk functioneren. In de Beroepscode voor professionals in sociaal werk staat dat jij als professional 'mensen tot hun recht moet laten komen' ofwel dat jij de ontplooiing van de cliënt naar zijn of haar persoonlijke behoeften stimuleert (BSWP, 2021).

In de situatie van Seraj worstelt Rico als sociaal werker met een duidelijk moreel dilemma: het wel of niet beperken van haar vrijheden. Ditt dilemma dient Rico samen met andere collega's te bespreken om vervolgens te bepalen wat het juiste is om te doen. Daarin gaan zij de aanwezige waarden van de betrokkenen tegen elkaar afwegen. Maar voordat je dit goed kunt doen, moet je eerst de aanwezige waarden van het morele dilemma expliciteren.

Conflicterende waarden in een moreel dilemma

Er zijn vaak meerdere waarden die een rol spelen, zowel impliciet als expliciet. Impliciet wil zeggen dat de waarde niet letterlijk wordt uitgesproken, maar wel in een uitspraak besloten ligt. Bijvoorbeeld 'Jij hebt niks over mij te zeggen, dat doe ik zelf wel'. Je zou in deze uitspraak de waarde 'autonomie' en 'vrijheid' kunnen definiëren. Wanneer we spreken over expliciet uitgesproken waarden, kun je het volgende voorbeeld als illustratie nemen: 'Ik wil zelfstandig mijn beslissingen kunnen maken'. Hierin staat de waarde 'zelfstandigheid' centraal.

De waarden van een moreel dilemma worden ook door diverse betrokkenen van de situatie verschillend bekeken en beoordeeld. Om een juiste afweging te maken in een moreel dilemma is het belangrijk om een goed ethisch gesprek te voeren met de betrokkenen. Wat hierbij kan helpen is

een ethisch stappenplan. In hoofdstuk 7 'Omgaan met ethische vraagstukken' worden verschillende ethische stappenplannen beschreven die je kunt gebruiken om een moreel dilemma goed te bespreken.

1.2.3 Soorten belangen in een morele kwestie

Zoals eerder aangegeven, is het van belang om morele vragen, zoals in een moreel dilemma, met andere betrokkenen te bespreken. In een moreel dilemma kies je altijd voor één handelingsalternatief. Maar het is essentieel waarom je voor dit handelingsalternatief kiest. Je dient daarvoor goed overwogen argumenten neer te leggen. Ook is het belangrijk dat je de verschillende waarden en normen, die door betrokkenen verschillend worden beoordeeld, kunt begrijpen (Van Dartel & Molewijk, 2018). In het bespreken van een morele kwestie is het nodig om geen enkele betrokkene te vergeten, maar het dient ook geen drijfzand te worden. Te veel betrokkenen betrekken, maakt de beslissing niet eenvoudiger. Ook kan het gevaar op de loer liggen dat de morele kwestie niet tot verdere actie leidt rondom goede zorg.

De betrokkenen bij de morele kwestie hebben allen belangen die je dient mee te wegen. Belangen staan altijd in verbinding met een persoon, een bepaalde groep of de maatschappij als geheel. Een belang is iets wat jij belangrijk vindt; je hebt ergens belang bij omdat het een voordeel oplevert.

Belangen

In een moreel dilemma ga je de verschillende belangen van de betrokkenen tegen elkaar afwegen. Van daaruit beslis je welke waarden en normen (dus ook belangen) in die bepaalde kwestie het hoogst in het vaandel staan. Het is van belang om dit zorgvuldig te doen, zodat je je ook tegenover andere betrokkenen kunt verantwoorden.

Er bestaan verschillende soorten belangen in morele kwesties:

- het eigenbelang: ethisch egoïsme
- het welbegrepen eigenbelang
- het belang van anderen
- het algemeen belang

Soorten
belangen

Laten we hier even op inzoomen.

Het eigenbelang: ethisch egoïsme

Wanneer men spreekt over het eigenbelang ofwel ethisch egoïsme wil dit zeggen dat een persoon alleen zijn eigenbelang nastreeft en koestert, en geen verplichting heeft om bij te dragen aan andermans belangen.

Eigenbelang

Het eigenbelang is niet per definitie slecht. In meerdere situaties is het juist essentieel om het eigenbelang meer podium te geven. Denk maar eens aan jouw werkzaamheden als professional. Het kan belangrijk zijn om zo nu en dan op de rem trappen en je grenzen aan te geven om op die manier goed voor jezelf te zorgen. In de zorg speelt het probleem van onderbezetting. Jouw werkgever vraagt bijvoorbeeld of je voorlopig een aantal extra zorgtaken op je kunt nemen. Maar uiteindelijk wordt dit voorlopig 'vast'. Of denk maar eens aan het bespreekbaar durven maken dat een bepaalde doelgroep niet bij jou past of dat je geen klik ervaart met een cliënt waardoor het zorgproces kan stagneren. Het eigenbelang kan dan juist bijdragen aan het 'algemeen belang'.

Maar het eigenbelang kan ook negatieve uitkomsten opleveren, waarbij je de belangen van anderen kunt schaden. Daarvoor het volgende voorbeeld.

1

Teamcoaching

Een zorginstelling voor ouderen wil de organisatiestructuur veranderen. Zij wil gaan werken met zelfsturende teams, dus een met platte organisatiestructuur. Een zelfsturend team gaat uit van een managementloos beleid; er zijn dan geen managers of teamleiders die beslissen wat het team gaat doen. Het team krijgt de gehele verantwoordelijkheid voor het beleid en hoe dit zich in de praktijk gaat uiten. Wanneer een team vrij klein is, kan een zelfsturend team veel vrijheid geven op de werkvloer. Je kunt zo zelf een beleid opstellen waar je achter staat. Je mag zelf alle beslissingen nemen, zolang dit maar in goed overleg gebeurt. Maar hoe groter het team wordt, hoe uitdagender deze communicatieketen wordt.

Het kan zelfs zo ver uit de hand lopen dat een enkele collega de volledige regie op zich neemt, zonder rekening te houden met anderen. Zo werd deze beslissing over zelfsturende teams via een e-mail verwittigd door één collega. De collega had het tot op de puntjes van de i uitgewerkt: we gaan nu op deze manier werken, dit gaat ons meer vrijheid en werkplezier opleveren. De andere collega's waren hier echter nog geen enkele keer over geïnformeerd. Het besluit kwam uit de lucht vallen en gaf geen goede sfeer in het team. Zo was het team er ook niet van op de hoogte dat alle beleidsmedewerkers, waaronder twee managers, waren vertrokken.

Het welbegrepen eigenbelang

Bij het welbegrepen eigenbelang gaat het eigenbelang van het individu verder dan het kortetermijnbelang. Het individu bekijkt dan of zijn acties wel goed zijn voor de langere termijn. Het individu bekijkt dan of zijn acties (of wanneer hij zich daarvan terugtrekt) iets, iemand of een bepaalde groep in de maatschappij op langere termijn voordeel bezorgt. Zie ter illustratie het volgende voorbeeld.

Te laat voor de groepsopdracht

Als eerstejaars student sociaal werk kom je telkens te laat op afspraken voor een groepsopdracht. Soms zelfs een dik uur later. Na vier keer te laat komen, beginnen jouw groepsleden zich te irriteren aan jouw houding. Ze geven ook een waarschuwing: wanneer je de volgende keer te laat komt, kunnen we niet meer met jou samenwerken.

Je zult dan de toetsopdracht alleen moeten voortzetten. Je denkt hierover na en beseft dat dit nadelige gevolgen voor je zal hebben. Je leert hiervan en komt de volgende dag op tijd. Je realiseert je namelijk dat je je groepsleden nodig hebt om ook deze toetsopdracht met een voldoende af te ronden.

Het belang van anderen

Wanneer we spreken over het belang van anderen, ben je je als persoon bewust van andermans belangen. Mogelijk spelen jouw eigen belangen daarbij een rol, maar het belang van de anderen staat voorop. Als je enkel handelt vanuit het belang van de ander, dan ben je altruïstisch. Het belang van anderen kan in tegenstelling zijn met je eigen belangen, maar het kan daarmee ook in overeenstemming zijn. Bij ethische dilemma's dient dit goed te worden onderscheiden. Soms kunnen we namelijk denken dat we handelen in het belang van de ander. Hierbij kunnen we al verkeerde aannames maken. Zo kan het zijn dat we het onvoldoende besproken hebben met de betrokken persoon, waardoor we eigenlijk niet weten wat die persoon wil, waardoor we zijn belang niet kennen. Ook kan het zijn dat we ons voor een bepaalde zaak inzetten, maar daarbij de belangen van de cliënt uit het oog verliezen. We denken dat we ons dan inzetten voor de belangen van de cliënt, maar kunnen onbedoeld de situatie van de cliënt verslechteren. Het is goed om je te realiseren dat verschillende betrokkenen verschillende belangen kunnen hebben.

In wiens belang?

Bij een 12-jarige jongen werd een hersentumor gevonden. Er werd een behandelplan opgesteld waarbij de tumor operatief werd verwijderd. Ook volgde er een bestralingstherapie, waarna de jongen schoon werd verklaard. Het plan bevatte ook nog een chemotherapie, maar de jongen wilde dit niet. De ouders van de jongen waren gescheiden. De moeder ondersteunde het besluit van de jongen om af te zien van de chemotherapie. De vader was het daar niet mee eens. Hij was bang dat de tumor zou terugkeren. In het

belang van zijn zoon ging hij daarom naar de rechtbank om de chemotherapie af te dwingen. In eerste instantie kreeg de vader gelijk. Een jeugdpsychiater had namelijk vastgesteld dat de jongen nog niet wilsbekwaam was. Na de laatste bestraling gaf de jongen nogmaals aan te willen stoppen. Opnieuw werd de situatie door een jeugdpsychiater bekeken en omdat de jongen een ontwikkeling had door gemaakt, werd hij nu wel wilsbekwaam geacht. De behandeling werd daarom stopgezet. In wiens belang is er nu gehandeld?

Het algemeen belang

Het algemeen belang gaat boven de belangen van individuen of groepen mensen. Het gaat over de belangen van de samenleving als geheel. Hierbij komen al snel de politiek en de overheid om de hoek kijken. Denk bijvoorbeeld aan het coronabeleid en de belangen van kwetsbare doelgroepen zoals ouderen en chronisch zieken. We dienen deze belangen als samenleving samen te behartigen. Of zoals premier Rutte tijdens een persconferentie zei: 'We dienen dit samen te doen, laten we een beetje op elkaar letten'.

Zo dient het vaccinatiebeleid voor corona niet alleen je eigenbelang, maar ook het algemeen belang. 'Samen krijgen we corona onder controle!'

Toch is het bepalen van de inhoud van het algemeen belang vaak een ingewikkelde kwestie. Het betreft vaak grote vraagstukken, zoals de coronapandemie, en hierover zijn vaak verschillende visies, waarden en normen. Een transparante werkwijze in het analyseren van de inhoud van het algemeen belang is essentieel, om van daaruit tot goede acties te komen.

1.3 Jouw waarden en normen

De redder in nood

Oussama werkt binnen de jeugdzorg. Het afgelopen jaar was Oussama intensief betrokken bij een gezin. Recentelijk is het helemaal uit de hand gelopen. De alcoholverslaving van beide ouders is flink toegenomen en dit heeft geresulteerd in een escalatie van huiselijk geweld. De thuissituatie is onveilig. Het dochtertje van de ouders is een meisje van 6 jaar. Ze is getraumatiseerd door de situaties waarin haar ouders elkaar en haar te lijf zijn gegaan. Ze is in zichzelf gekeerd en spreekt met vrijwel niemand. Oussama is een van de weinige personen die ze vertrouwt en met wie ze soms voorzichtig wat

woordjes wisselt. Het meisje moet naar een noodopvang. De situatie is zeer ongunstig omdat er op de korte termijn geen goede plek met geschikte pleegouders beschikbaar zal zijn. Oussama herkent haar situatie. Zijn eigen opvoeding was ook ernstig verstoord door de vechtscheiding van zijn ouders, waar bij tevens sprake was van huiselijk geweld van de kant van zijn moeder. Het liefst zou hij het meisje in zijn eigen huis willen opnemen. De logeerkamer staat leeg. Bij Oussama is ze veilig en hij kan de zorg bieden die ze nodig heeft. De regels en protocollen verbieden dit. Wat moet hij doen?

Ontwikkeling van waarden en normen

De meeste mensen hebben een persoonlijk gevoel van rechtvaardigheid en goed en kwaad. Hiermee kijken we naar de wereld en geven we morele betekenis aan dat wat ons overkomt. We dragen normen en waarden met ons mee. Deze normen en waarden zijn gevormd door onze opvoeding, door gebeurtenissen die we hebben meegemaakt, mensen die we hebben ontmoet en gesprekken die we hebben gevoerd. Dit zien we ook terug in de casus 'De redder in nood'. Oussama voelt namelijk herkenning bij de situatie van het meisje. Hij heeft zelf in zijn jeugd ook huiselijk geweld meegemaakt. Deze gebeurtenissen in zijn leven zijn een onderdeel geweest van zijn ontwikkeling en vorming van persoonlijke normen en waarden.

Je zou kunnen stellen dat het persoonlijk perspectief van Oussama een uiting is van 'goede zorg.' Toch zijn er veel mensen die hier anders over denken of anders naar handelen. We verbazen ons over al het leed in de wereld dat mensen elkaar aandoen. Over alle instituties die burgers niet als mensen behandelen maar als nummertjes in een systeem. Over afstandelijke hulpverleners die het ogenschijnlijk niet lukt om de benodigde zorg te bieden. Over misbruik van macht bij mensen in kwetsbare situaties. Maar we kunnen ons ook positief verbazen. Een cliënt die ondanks de ellende die hij heeft meegemaakt, zich toch staande heeft weten te houden. Of op momenten tijdens een watersnoodramp wanneer blijkt dat de onderlinge samenhang groot kan zijn. Ook verbazen we ons als we verhalen horen over mensen die spontaan door wildvreemden werden geholpen. Of over de jarenlange liefdevolle zorg van mantelzorgers. Ook kun je geïnspireerd raken door de professionele kundigheid van een collega die in staat is om tegen alle verwachtingen in toch de benodigde waardige zorg te bieden. Deze verhalen voeden ons en bieden stof tot reflectie en nadenken. Zo kun je je als mens en sociaal werker blijven ontwikkelen.

Waarden

Waarden zijn handelingen, houdingen of bestaanswijzen van personen die we belangrijk achten. We handelen vanuit de voor ons belangrijke waarden

in het leven. Dit kunnen verschillende waarden zijn: liefde, zorgzaamheid en redelijkheid, maar soms ook geld of macht. De waarden kunnen persoonlijk zijn, maar ook abstract en algemeen geldend. Het verschil tussen de algemeen geldende waarden en je persoonlijke invulling is van belang om te onderkennen. Wat de ene persoon verstaat onder eerlijkheid en trouw kan heel anders zijn dan wat iemand anders daar onder verstaat. Is een leugentje om bestwil naar de cliënt te rechtvaardigen of niet? Hetzelfde geldt voor een begrip als kwaliteit van leven. We kunnen dit begrip beschrijven met algemene termen als autonomie, vrijheid of geluk. Maar hoe we kwaliteit van leven ervaren kan voor iedere persoon weer anders zijn.

Vanuit de waarden kunnen we bepaalde normen afleiden. De norm is de algemene sociale regel, richtlijn of gedraging die passend is bij de waarde. Zo vinden we het normaal dat ieder mens in Nederland kan beschikken over zijn eigen leven en zijn mening mag geven. Ook vinden we het normaal dat je vriendelijk bent, respect toont voor ouderen en mensen met een beperking ondersteunt. Ook in de casus 'De redder in nood' kun je de waarden en normen van Oussama herkennen. Hij voelt de urgentie om het meisje in veiligheid brengen (norm). Deze norm zou je kunnen verbinden aan de waarde veiligheid. Vervolgens geeft hij ook aan dat hij de noodzaak ziet om het meisje uit de onveilige situatie te halen en de zorg te bieden die zij nodig heeft. Deze norm zou je kunnen verbinden aan waarden zoals zorgzaamheid en verantwoordelijkheid.

Normen

Sociaal werk is een lastig beroepsveld omdat je bezig bent met mensen, en mensen interpreteren de normen en waarden verschillend. Dat betekent niet dat alle normen en waarden relatief zijn. Het is juist opvallend hoeveel normen en waarden we met elkaar delen in de wereld. Wellicht is dat ook niet zo vreemd. Een gouden regel die we in bijna alle culturen terug zien komen als basis van de ethiek is: wat jij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet. Ofwel: wat je niet wilt dat er met jou gebeurt, doe dat ook niet bij een ander. Maar wat mensen normaal en waardevol vinden, weten we pas als we met elkaar het gesprek aangaan.

Interpreteren

Kritisch leren denken

Een bijkomend voordeel van het gesprek aangaan over normen en waarden is dat je hierdoor kritisch leert denken. Bij het kritisch denken onderzoek je je eigen ideeën, en normen en waarden. Kritisch denken is dus niet overal kritiek op hebben, maar met een vragende blik in de spiegel kijken: Waar komen jouw ideeën vandaan? Waarom vind jij iets goed of slecht? Als je kritisch denkt, kijk je vanuit verschillende perspectieven naar situaties. Het doel van kritisch denken is dat je uiteindelijk komt tot een ontwikkeling van jouw normen en waarden zodat je in de praktijk verantwoordelijk kunt handelen.

Stelling durven nemen

Denken vanuit bepaalde normen en waarden, waarbij je dus een stelling inneemt, noemen we prescriptieve of normatieve ethiek. Dit staat tegenover de descriptieve ethiek waarin vooral beschreven wordt welke normen en waarden een rol spelen in het vraagstuk. In hoofdstuk 3 gaan we hier verder op in. Beide vormen van ethiek zijn voor de sociaal werker van belang. Je moet soms afstand kunnen nemen en beschouwen welke normen en waarden van belang zijn voor de verschillende betrokkenen. Als sociaal werker kun je niet altijd neutraal zijn, maar moet je ook een stelling durven innemen.

Gelukkig sta je als sociaal werker niet alleen. Binnen de beroepsgroep wordt veel gesproken over kwesties en casussen waarin bepaalde normen en waarden tot uiting komen. Daarin bewegen de sociaal werkers mee op de golven van de maatschappij. Maatschappelijke kwesties zijn meestal ook van invloed op het werk van de sociaal werker. Ook heeft de beroepsgroep een verantwoordelijkheid richting de maatschappij en de politiek om zich uit te spreken. De sociaal werker is een thermometer die de spanningen in de maatschappij aanvoelt. De sociaal werker is de persoon die opkomt voor de kwetsbare groepen en mensen die moeite hebben om hun stem te laten horen.

Kernwaarden van het sociaal werk

De normen en waarden van het sociaal werk zijn vastgelegd in de Beroepscode voor professionals in sociaal werk. De beroepscode start met het formuleren van een aantal kernwaarden van het sociaal werk. Deze kernwaarden vormen de basis voor de algemene normen die in de vorm van artikelen in de beroepscode zijn opgenomen. De artikelen zijn abstract beschreven en krijgen pas echte betekenis in de uitvoering door de individuele sociaal werker in de praktijk.

1.4 Normatieve professionalisering in sociaal werk

Normativiteit

In het sociaal werk wordt vaker gesproken over de noodzaak van een normatieve attitude. Wat wordt hier eigenlijk mee bedoeld?

Normativiteit gaat over het kunnen bepalen of iets goed of slecht is. Je denkt na over waarom iets goed is om te doen. Dit moet je als sociaal werker ook kunnen beargumenteren. Je maakt namelijk een bepaalde keuze in een zorgsituatie en dit doe je niet zomaar.

Normativiteit ontwikkel je al vanaf je geboorte, waarbij invloeden van buitenaf een grote rol spelen. Denk maar eens aan de invloed van je ouders. Al vanaf jonge leeftijd ga je bepaalde gedragingen van je ouders kopiëren. Als je ouder wordt, ga je keuzes maken: welke gedragingen passen bij mij? Je ontwikkelt hiermee je normatieve identiteit.

Normativiteit heeft alles te maken met waarden en normen. Deze waarden en normen kunnen ook in verbinding staan met regels en gedragscodes. Ze geven namelijk weer hoe we moeten handelen en hoe we ons goed moeten gedragen voor onszelf (de persoonlijke waarden en normen die je wilt nastreven) maar juist ook in contact met anderen. Ofwel: hoe leven we het best met elkaar samen, maar ook individueel? Je komt het eigenlijk altijd tegen in het dagelijks leven, zowel onbewust als bewust in verschillende situaties. Bijvoorbeeld vragen als 'Wat versta ik onder goed ouderschap?' of 'Hoe dragen we zorg voor onze dierbare ouders?' Waar leggen we de norm ten aanzien van zorgzaam handelen?

Binnen het werkveld van de sociaal werker is het begrip normatieve professionalisering en de noodzaak ervan tegenwoordig steeds vaker onderwerp van gesprek. Het wordt voor hulpverleners zoals sociaal werkers namelijk een steeds grotere uitdaging om stil te kunnen staan bij het 'goede' van hun handelen. Dit komt door de toename van systemen zoals richtlijnen, protocollen, beleid, visies, wetten en regels in organisaties. De diversiteit van de systemen en de daaruit voortkomende complexiteit wordt groter. Als hulpverlener maak je gebruik van zulke systemen en draag je samen met je team de verantwoordelijkheid over het werken met een systeem. Denk maar

aan het verwerken van gegevens in een elektronisch cliëntendossier. Ook dit is een soort systeem waarmee je als sociaal werker te maken krijgt. Je dient namelijk de gebeurtenissen, zoals begeleidingsgesprekken te rapporteren, ofwel er verslag van te doen. Ook dient dit ter informatie voor andere collega's wanneer je samen als team zorg draagt voor cliënten. De organisatie heeft voor dit elektronisch cliëntendossier een beleid opgesteld voor het 'goed' verwerken van deze verslagleggingen, waarmee tegelijkertijd ook wordt voldaan aan een ander systeem: het protocol en de bijbehorende wetten en regels van de zorgverzekeraars. Als medewerker wordt er van je verwacht dit beleid te volgen.

In hoofdstuk 6 gaan we dieper in op de impact van systemen in de beroepspraktijk van de sociaal werker.

Het begrip normatieve professionalisering wil benadrukken dat we in ons professioneel handelen naast de technische of methodische kenmerken en onze communicatieve vaardigheden ook een morele kant hebben met daarin onze persoonlijke kwaliteiten (Van Ewijk & Kunneman, 2013). Het heeft alles te maken met de morele gevoeligheid van jou als professional. Jouw waarden en normen spelen hierbij een essentiële rol. In de normatieve professionalisering stelt men centraal dat jouw professionele kennis en inzichten worden samengebracht met jouw persoonlijke waarden. De systemen zoals beleid, visies, richtlijnen of protocollen kan jouw morele kant van het professioneel handelen overstijgen, waardoor deze in de schaduw kan komen te staan. Toch betoogt normatieve professionalisering dat je ondanks deze toename van systemen de tijd moet nemen om op deze morele kant te reflecteren: je dient niet alleen zorg te dragen voor het goed doen van dingen, maar ook zorg te dragen voor het doen van de goede dingen.

Er zit aan jouw professioneel handelen dus altijd een morele kant. Deze moet je goed in de gaten houden. Blijf altijd kritisch kijken naar wat je met jouw handelen doet in de zorgrelatie en bereikt, of het goed is wat je doet, maar ook dat je stilstaat bij: hoe kan ik het de volgende keer beter doen? Dit noemen we ook wel normatieve reflectie. Je staat dus stil bij de morele vragen die je tegenkomt in jouw handelen. Bij deze vragen denk je na over normativiteit, ofwel: je denkt na over wat het goede is om te doen en wat jij en anderen behoren te doen. Morele vragen worden dan ook vaak benadrukt als normatieve vragen.

Normatieve professionalisering gaat overigens niet alleen over de zorgrelatie met de cliënt, maar ook over de werkrelatie met collega's en andere individuen die betrokken zijn bij een bepaalde zorgsituatie. Ook bij deze relaties is het essentieel dat je blijft reflecteren op je handelen en de normen en waarden (die met elkaar in strijd kunnen zijn).

Het reflecteren op je handelen heeft daarom alles te maken met het willen nastreven van goede zorg. Dit brengt ons direct bij de vraag wat we onder goed werk en goede zorg verstaan. Wanneer kunnen we hiervan spreken? Kort gezegd gaat het bij goede zorg om goed kunnen luisteren, responsief zijn en kunnen meevoelen; je spreekt dan van echte aandacht. Het 'goede' in goede zorg dient centraal te staan voor alle professionals, omdat dit te maken heeft met het samen zijn, de samenleving en daarin het samenleven. Voor dit samen zijn is continue afstemming, betrokkenheid, verbinding en 'gedeelde' verantwoordelijkheid nodig. Normatieve professionalisering en het reflecteren op je handelen kun je dus niet vermijden. In het volgende voorbeeld wordt gereflecteerd op het professioneel handelen.

Normatieve professionalisering

Morele vragen

Normativiteit

Normatieve vragen

De kernwaarden van de organisatie

Je werkt al een tijdje voor een instelling voor jongeren met een licht verstandelijke beperking (LVB). De instelling stelt de volgende kernwaarden centraal: Persoonlijk, Dichtbij en Betrokken. Je bent persoonlijk begeleider van zes cliënten. Je bent vooral bezig om het vastgestelde dagprogramma voor elke cliënt in gang te zetten en af te handelen. Je bent eigenlijk al blij als er tegen het einde van de dag geen openliggende taken meer liggen. Op een avond is er een familieavond georganiseerd. Op deze avond komen familieleden meer te weten over de zorginstelling waar hun kind verblijft. De medewerkers geven informatie over de

visie en missie van de organisatie. Op een gegeven moment stelt een familielid de volgende vraag: 'Kunnen jullie een voorbeeld geven van hoe jullie de kernwaarden Persoonlijk, Dichtbij en Betrokken terugzien in de organisatie?' Bij het beantwoorden van de vraag merk je dat je vastloopt. Je wilt dolgraag antwoord geven, maar eigenlijk weet je niet goed wat de kernwaarden voor jouzelf betekenen en of je deze ook voelt op de werkvloer. Je begint ook te twifelen aan je houding als persoonlijk begeleider: Hoe ben ik eigenlijk in de contacten met mijn cliënten? Hoe reageren zij op mij? Er komen steeds meer vragen bij je op.

In het voorgaande voorbeeld wordt duidelijk dat het gebruik van een 'vastgelegd dagprogramma' (systeem) structuur biedt bij het vormgeven van de persoonlijke begeleiding van de cliënten. Wel bestaat het gevaar dat je met deze structuur op routine gaat werken en niet kritisch bent ten opzichte van de inhoud en aanpak van het dagprogramma. Het is belangrijk dat je regelmatig stilstaat bij het 'goede' van het dagprogramma. Is het goed wat je doet en wat bereik je met je handelen bij de cliënt? Past deze wijze van werken bij jouw waarden en normen? Herken je de kernwaarden van de organisatie in deze manier van werken?

NADENKERTJE

Mijn stageplek

Blik eens terug op je stageplek tijdens je opleiding tot sociaal werker. Beantwoord de volgende vragen:

- 1 Welke visie en missie worden daar gesteld?
- 2 Zie je dit ook terug op de werkvloer?
- 3 Hoe komt dit in het handelen van de medewerkers tot uiting?
- 4 Is er ook een aspect/element dat je zou willen toevoegen of wijzigen aan de visie en missie?

1.5 Morele ontwikkeling

In deze paragraaf wordt stilgestaan bij de betekenis en invloed van de morele ontwikkeling op het persoonlijk handelen. Laten we het begrip morele ontwikkeling eerst introduceren met de volgende casus 'De regels'.

De regels

Binnen een instelling voor adolescenten is het voor de cliënten verboden om drugs en alcohol te gebruiken. De instelling voert een zerotolerancebeleid op dit gebied. Iedere vorm van gebruik leidt tot een aantekening en melding bij de reclassering. Als groepsbegeleider is het onder andere jouw taak om erop toe te zien dat de jongeren zich

houden aan de regels. Sommige van deze jongeren hebben een LVB-problematiek. Op een avond, als je dienst is afgerond, zie je een drietal jongeren met wie je een goede persoonlijke band hebt opgebouwd, ontspannen in de algemene ruimte. Ze hebben alcohol en wiet meegenomen.

Hoe reageer je op deze situatie?

Er zijn verschillende mogelijkheden: de jongeren aanspreken op hun gedrag, de situatie bespreken of niets doen.

Aanspreken op gedrag

Regels zijn regels. Je spreekt de jongeren aan op hun gedrag en doet melding bij de leiding, want anders leren de jongeren nooit. Duidelijkheid is van het grootste belang. Zowel voor de jongeren als voor de collega's onderling. Er dient een duidelijke grens te zijn en daarvan kan niet worden afgeweken.

Situatie bespreken

Je kijkt naar de ontwikkeling van de jongeren en je wilt ze daar vooral bij helpen. Je gaat daarom met de jongeren zitten. Je bespreekt de gevolgen van hun gedrag en laat ze inzien dat ze de verkeerde keuze aan het maken zijn. Je ziet het voor nu voor één keer door de vingers, maar een volgende keer ga je het wel melden.

Niets doen

Je wilt de goede band die je hebt opgebouwd met de jongeren behouden. Je wilt er daarom geen melding van maken. Je begrijpt wel dat ze even lekker willen ontspannen, dat wil je nu zelf ook gaan doen na je werkdag. Dit gedoe mogen je collega's gaan oplossen.

De casus 'De regels' is afgeleid van het beroemde Heinz-dilemma. Het Heinz-dilemma gaat over het maken van een morele keuze waarbij het leven van je geliefde op het spel staat. Daarbij sta je zelf voor de keuze of je wel of niet een medicijn gaat stelen. Op basis van die keuze en de bijbehorende argumentatie kunnen we een inschatting maken van de morele ontwikkeling van een persoon.

Met het Heinz-dilemma probeert Lawrence Kohlberg zijn theorie van morele ontwikkeling uit te leggen. Kohlberg onderscheidt een drietal niveaus van morele ontwikkeling:

- Preconventioneel niveau
- Conventioneel niveau
- Postconventioneel niveau

FIGUUR 1.2 Drie niveaus van morele ontwikkeling

Niveau van morele ontwikkeling	Stap
Preconventioneel niveau	Gericht op beloning Vermijden van straf
Conventioneel niveau	Kiezen op basis van vastgestelde wetten en regels Verantwoordelijkheid nemen om plicht uit te voeren
Postconventioneel niveau	Zelfstandig morele keuzes overzien Afgewogen oordeel vormen

Bron: Kohlberg (1969)

Ieder niveau bestaat uit twee stappen. In de laagste vorm van morele ontwikkeling (preconventioneel) kiest een persoon uit puur egoïsme. De persoon heeft er iets mee te winnen of het ego hoopt om op die manier een straf te ontlopen. Kiest iemand echter op basis van vastgestelde wetten en regels, dan heeft de persoon een hoger niveau bereikt (conventioneel). Het ego ziet namelijk in wat het belang is van het volgen van de regels en dat het onze plicht is om deze uit te voeren. Het hoogste niveau van morele ontwikkeling (postconventioneel) is het stadium waarop we zelfstandig de morele keuzes kunnen overzien en een afgewogen oordeel kunnen vormen op basis van universele principes.

De morele ontwikkelingstheorie van Kohlberg is gebaseerd op het denken van Jean Piaget. Het is onderdeel van de cognitieve ontwikkelingstheorie in de psychologie. Daarin worden een aantal stadia beschreven in de cognitieve en morele ontwikkeling van de mens. Binnen de psychologie wordt dit op verschillende manieren toegepast om een indicatie te krijgen van de cognitieve en morele ontwikkeling van kinderen en jongvolwassenen. Zo zitten jonge kinderen over het algemeen in een lagere fase van morele ontwikkeling. Naarmate ze ouder worden ontwikkelen ze zich cognitief en moreel. Daarin zijn opvoeding en de omgeving van grote invloed op de morele ontwikkeling. Ook biologische of genetische aspecten zoals een verstandelijke beperking of een hersenaandoening spelen een grote rol. Een moeizame jeugd waarbij de morele ontwikkeling stil is komen te staan, verklaart dan waarom een persoon een bepaalde vorm van moreel redeneren hanteert.

Er is in de loop van de jaren veel kritiek geweest op de ontwikkelingstheorie van Kohlberg (Vitz, 1994). Kunnen we bepaalde vormen van moreel redeneren wel koppelen aan een morele ontwikkeling? De theorie is erg gericht op het cognitief redeneren en gaat schijnbaar uit van morele ideologieën als individualisme, rationalisme en liberalisme. Baseert de persoon de keuzes op basis van empathie, zorgdragen of vanuit een groepsbelang, dan komt de persoon lager uit op de morele ladder. Maar maakt dat iemand tot een moreel minder persoon?

NADENKERTJE Coronacrisis

Tijdens de coronacrisis dienden zich verschillende ethische dilemma's aan waar we als samenleving een antwoord op moesten vinden. Dilemma's ten aanzien van de lockdown, mondkapjesplicht en vaccinaties. De discussies

en reacties waren divers. Er waren mensen die de crisis vooral bekeken vanuit hun eigen belang: 'Ik ben gezond, corona gaat mij niet schaden.' Anderen vonden dat we ons vooral goed aan de regels dienden te houden die door de overheid opgesteld waren. Een derde groep vond dat we ons verantwoordelijk moesten opstellen en afgewogen keuzes dienden te maken tussen de risico's van het virus en de gevolgen van de maatregelen. Denk maar eens aan de uitspraak die premier Rutte tijdens de persconferenties vaak deelde: 'We moeten het samen doen, alleen dán houden we corona onder controle.'

Met welke blik kijk jij naar de coronacrisis?

1.6 Leren verantwoord

Als sociaal werker moet je je handelen regelmatig verantwoorden of de verantwoordelijkheid nemen in zorgsituaties. Maar wat verstaan we nu precies onder verantwoordelijkheid? Om wat voor soort verantwoordelijkheid gaat het en wanneer ben jij alleen verantwoordelijk, of kan er ook sprake zijn van een gedeelde verantwoordelijkheid? In deze paragraaf zoomen we in op deze vragen. Maar laten we eerst kennismaken met verantwoordelijkheid in de casus 'Collega Marloes opnieuw leren vertrouwen?'

Collega Marloes opnieuw leren vertrouwen?

Marloes (uit de openingscasus) heeft na het beëindigen van de zorgrelatie met Boris, na een paar weken toch weer contact met hem. Ze had een e-mail ontvangen waarin Boris haar uitnodigde om iets te gaan drinken. Marloes twijfelde lang, maar merkte dat ze gevoelens voor hem begon te krijgen. Inmiddels hebben Boris en Marloes al een jaar een relatie. Boris is nog in behandeling, op een andere ambulante locatie van de ggz. Marloes en Boris lijken een tijdje dolgelukkig, totdat Marloes begint te merken dat Boris toch minder stabiel is dan hij lijkt. Hij valt weer terug in zijn verslaving en vindt het lastig als Marloes een keer met vriendinnen wil afspreken of iets zonder hem wil ondernemen. Hij geeft aan bang te zijn dat ze bij hem weggaat. Ze begint er langzamerhand nerveus van te worden. Wanneer zij aan het werk is bij de ggz komt er rond lunchtijd een collega naar haar kantoor gerend die aangeeft dat er een man in de voortuin van het gebouw haar naam roept. Ondanks meerdere waarschuwingen van andere medewerkers, loopt Marloes mee naar buiten.

Ze schrikt, het is Boris. Hij veroorzaakt onrust bij andere medewerkers en cliënten. Uiteindelijk wordt de politie gebeld en wordt Boris door de politie verwijderd. Het ggz-team heeft die dag een spoedvergadering rondom het incident met cliënt Boris. Marloes kan niet anders dan haar verhaal doen bij haar collega's en vertellen dat ze al een jaar een relatie met Boris heeft. Teamleden reageren verdeeld op de situatie. Meerdere collega's geven aan dat hun vertrouwen in Marloes en haar professionaliteit is geschonden. 'Een jaar lang een relatie in het geheim en dit niet delen met het team? Dit is niet ethisch handelen, het is onverantwoordelijk handelen! Je had ons veel eerder moeten informeren!' Anderen reageren met mildheid: 'Dit kan toch gebeuren? Marloes is ook een mens, ook wij maken fouten. Wij hadden Marloes hierin beter moeten begeleiden of dit beter moeten aanvoelen! Waarom hebben wij niet bij Marloes gecheckt of er bijzonderheden waren in de zorgrelatie met Boris?' Uiteindelijk besluit het bestuur van de ambulante ggz om Marloes een kans

te geven om het vertrouwen van haar collega's terug te winnen. Dit houdt in dat zij de komende maanden geen cliënten mag ontvangen. Ook hierop reageert het team

verdeeld. Tweewekelijks vergadert het team om de ervaringen over de ontwikkelingen rondom Marloes te bespreken.

Wat is verantwoordelijkheid nemen?

Het nemen van verantwoordelijkheid of je verantwoordelijk voelen, ontwikkelt zich bij de mens vanaf de geboorte. Je bent als mens in staat tot het nemen van verantwoordelijkheid en er wordt maatschappelijk gezien van je verwacht dit ook te doen. Maar hoe ontstaat deze verwachting?

Bedenk dat je vanaf je geboorte niet alleen bent, want je bent omringd door een omgeving die staat voor verantwoordelijkheid. Denk maar aan je ouders en/of verzorgers. Maar ook aan leraren, hulpverleners en de overheid die verantwoordelijkheid (moeten) nemen in het belang van jou als kind. Je kunt dus eigenlijk zeggen dat wij als individuen opgroeien in relaties van verantwoordelijkheden. Daar start al de verwachting.

Verantwoordelijkheid heeft te maken met 'antwoorden'. Iemand doet een oproep op jou en jij geeft antwoord. Er wordt een appèl op jou gedaan waardoor jij de verantwoordelijkheid op je neemt. Je kunt verantwoordelijkheid dus omschrijven als bereid te zijn om de zorg voor een bepaalde situatie of iemand op je te nemen. Het nemen van verantwoordelijkheid is dus een vorm van handelen waarbij je ernaar streeft iets te bereiken.

Zoom nu eens in op de situatie van Marloes: je zou als collega van Marloes bijvoorbeeld met haar een gesprek kunnen voeren over haar relatie met cliënt Boris, omdat je je verantwoordelijk voelt voor het team. Door het verhaal van Marloes te horen, hoop je opnieuw veiligheid te creëren en Marloes te begrijpen, en haar ook opnieuw te kunnen vertrouwen.

Professionele verantwoordelijkheid

Ook kun je verantwoordelijkheid definiëren als een morele verplichting, door bijvoorbeeld – op verzoek – te beargumenteren waarom je een bepaalde keuze hebt gemaakt. Hiermee verantwoord je je voor je handelen en sta je als professional voor je handelwijze. Je voelt je verantwoordelijk voor de situatie, dus je mag op je handelen worden aangesproken.

Het je kunnen verantwoorden voor goede zorg noemen ook wel professionele verantwoordelijkheid. Hierbij houd je rekening met diverse belangen binnen de situatie. Je plaatst jezelf als hulpverlener in de context van de betreffende situatie. Hierbij ben je altijd afhankelijk van anderen wanneer het gaat om de 'verantwoorde' keuze maken of 'verantwoordelijkheid' nemen.

Professionele verantwoordelijkheid gaat dus over jouw individuele professionaliteit. Dit is een niet geringe taak; het vraagt namelijk van jou dat je je vakkennis bijhoudt, reflecteert op de manier waarop je een zorgrelatie aangaat, afwegingen maakt en verantwoording aflegt.

In het sociaal werk wordt het door professionals belangrijk gevonden om hun handelen en hun keuzes te kunnen onderbouwen, voor de ander (de cliënt), anderen (denk aan collega's, leidinggevendenden, de directe omgeving

van de cliënt of van jezelf), maar ook voor jezelf. Dit heeft te maken met het verbonden willen blijven met anderen, zelfwaardering en zelfrespect.

1.6.1 Soorten professionele verantwoordelijkheid

Volgens Van Dartel & Molewijk (2018) bestaan er drie dimensies van professionele verantwoordelijkheid die je als sociaal werker in de praktijk zult tegenkomen:

- 1 Functionele verantwoordelijkheid
- 2 Beroepsmatige verantwoordelijkheid
- 3 Persoonlijke verantwoordelijkheid

1 Functionele verantwoordelijkheid

Deze dimensie van verantwoordelijkheid heeft alles te maken met de regels en rechten die volgen uit jouw rol als professional (medewerker) binnen een zorg- of welzijnsorganisatie. Denk aan de verantwoordelijkheden en taken die jou als medewerker in jouw functie worden opgedragen door deze organisatie. Ook het uitdragen van de visie en missie van de organisatie met diens waarden en normen hoort hierbij. Denk hierbij bijvoorbeeld aan gedragsregels voor medewerkers (protocol). Maar ook de gestelde productienormen zijn een kenmerkend element van functionele verantwoordelijkheid. Hoewel je dit vreemd in de oren zal klinken. Ga je als sociaal werker productie draaien? Je werkt toch met mensen die hulp nodig hebben, niet met producten? Toch wordt er binnen de sector zorg en welzijn wel degelijk over productie gesproken. Tot slot: je hebt het ook over functionele verantwoordelijkheid als je in een team praat over een bepaald soort 'gedragscode' ofwel visie volgens welke je als teamlid hoort te gedragen. Je ziet dit ook terug in vacatureteksten, zoals: Je kunt goed samenwerken en met andere collega's proactief zoeken naar oplossingen of bent een persoon die zelfstandig is en durft te ondernemen.

2 Beroepsmatige verantwoordelijkheid

Deze dimensie van verantwoordelijkheid gaat over de uitoefening van het beroep, zoals het beroep van sociaal werker. Hierbij wordt vooral gekeken naar de verplichtingen waaraan jij als sociaal werker moet voldoen. Dit wordt vastgelegd in de beroepscode, zoals in de Beroepscode voor professionals in sociaal werk (2021). In hoofdstuk 3 kun je meer over de beroepscode lezen. Kort gezegd: in de beroepsmatige verantwoordelijkheid gaat men uit van de waarden en normen die in het beroep van sociaal werker zijn vastgelegd. Zo staat er bijvoorbeeld in de Beroepscode voor professionals in sociaal werk dat men het belangrijk vindt dat *'de professional een verantwoorde professionele relatie aangaat met mensen, waarin hij het gezag, de invloed en het eventuele overwicht ten opzichte van de ander in positieve zin aanwendt'* (Beroepsvereniging van professionals in sociaal werk, 2021, p. 12). Dit wil zeggen dat jij als sociaal werker je er bewust van moet zijn dat je professionele relatie met cliënten zich op een asymmetrisch niveau kan bevinden, omdat zorgvragers in een min of meer afhankelijke positie zitten ten opzichte van jou als professional. Als professional mag je het overwicht dat voortvloeit uit je deskundigheid en positie niet misbruiken. Je let erop dat je niet je persoonlijke belangen nastreeft of je persoonlijke mening of visie gebruikt om anderen te manipuleren.

3 Persoonlijke verantwoordelijkheid

Deze dimensie van verantwoordelijkheid gaat over twee lagen. Het gaat ten eerste over het persoonlijke gevoel dat een professional ervaart gedurende de zorgrelatie met zijn cliënt en bijvoorbeeld tijdens de samenwerking met collega's. En ten tweede gaat het over de persoonlijke waarden en normen van de professional waarmee hij zijn professionele verantwoordelijkheid een eigen kleur geeft en interpreteert. Deze twee lagen zijn met elkaar verbonden. Daarin speelt de persoonlijke ervaring van de professional over de relatie met de cliënt een belangrijke rol.

Als sociaal werker sta je telkens stil bij jouw bereidheid en mogelijkheden om goed onderbouwde keuzes te maken tussen de verschillende dimensies van verantwoordelijkheden waarmee je binnen een bepaalde zorgsituatie geconfronteerd wordt. Het is als het ware een spanningsveld waarmee je als sociaal werker telkens in aanraking komt en waardoor je professionaliteit ruimte krijgt. Hoe vaker je dit tegenkomt, hoe bewuster leer je hiermee om te gaan en in actie te komen, en zo verantwoordelijke, onderbouwde keuzes te maken.

NADENKERTJE

Professionele verantwoordelijkheid van Marloes en collega's

Bespreek met een medestudent de volgende vragen:

- 1 Wat herken je over verantwoordelijkheid in de casus over Marloes?
- 2 Herken je voorbeelden van functionele, beroepsmatige en/of persoonlijke verantwoordelijkheid in de casus over Marloes?
- 3 Wat zou jij verantwoordelijk handelen vinden in de casus over Marloes en welke eerste stap zou jij nodig vinden? Hoe zou je dat aanpakken?

1.6.2 Verantwoordelijkheid als pedagogisch concept

Zoals eerder aangegeven, kunnen we spreken over relaties van verantwoordelijkheden. Zo ziet filosoof Hannah Arendt (1994; 2010) het begrip verantwoordelijkheid als een relationeel concept. Zij geeft ook aan dat onze verantwoordelijkheden al ontstaan bij de geboorte: wij zijn allemaal als mens ter wereld gekomen door geboren te worden, en de wereld wordt voortdurend vernieuwd door geboorte. Met 'vernieuwd' worden, benadrukt Arendt dat in de opvoeding wordt beslist of wij genoeg van de wereld houden om er verantwoordelijkheid voor te nemen en haar ook te redden van de ondergang die, zonder die vernieuwing, zonder de komst van de nieuwe individuen en jongeren, onvermijdelijk zou zijn.

Onderwijs is volgens Arendt een belangrijk onderdeel van deze opvoeding. Want hieruit wordt duidelijk of de ouders, verzorgers (opvoeders) de verantwoordelijkheid willen nemen over hun kinderen en de wereld. De wereld is volgens Arendt niet een vriendelijke wereld. Er gebeuren veel nare dingen. Kinderen moeten niet direct worden losgelaten in deze wereld en de opdracht krijgen deze te veranderen, zonder dat zij weten hoe deze in elkaar zit: bereid kinderen dus eerst voor op de complexiteit van deze steeds sneller veranderende wereld.

Arendt betoogt tot slot over het begrip verantwoordelijkheid als relationeel concept: de wereld moet tegen het nieuwe en 'onvoorspelbare of opstandige' in elk kind worden beschermd. Deze kinderen moeten namelijk straks als volwassenen de vernieuwende taak op zich nemen. Arendt is streng in haar pedagogische visie over verantwoordelijkheid: als de opvoeders hun verantwoordelijkheid voor kinderen en de wereld niet aankunnen of op zich willen nemen, dan zouden zij geen opvoeders moeten zijn. Het onderwijs heeft de taak om kinderen voor te bereiden op de opdracht waar zij in de toekomst als volwassenen voor komen te staan: het vernieuwen van de gemeenschappelijke wereld.

Zo word jij als student nu ook in je studie voorbereid op de complexiteit van het beroep sociaal werk en het thema 'afstand en nabijheid' tussen hulpverlener en cliënt. Denk ook eens na over het volgende: in hoeverre is Marloes voorbereid op dit soort situaties, zoals 'liefde met een cliënt'? Kunnen we hier niet ook spreken van afhankelijkheid en onwetendheid? Marloes is ook afhankelijk van de zienswijze, waarden en normen van anderen, zoals collega's, de visie en missie zoals protocollen van de ambulante ggz, en de Beroepscode voor professionals in sociaal werk. Je kunt je vast wel indenken dat Marloes niet de enige is die verantwoordelijkheid hoort te nemen voor de situatie.

1.6.3 Morele oordeelsvorming en verantwoordelijkheid

In paragraaf 1.2 hebben we stilgestaan bij het begrip morele oordeelsvorming. In de praktijk van de sociaal werker is morele oordeelsvorming niet weg te denken. Er vindt continu morele oordeelsvorming plaats, door jezelf, collega's, cliënten, naasten of andere betrokkenen, met elkaar en/of over elkaar. Het moment van het gesprek over het oordeel blijft een uitdaging. Het kan namelijk spannend zijn om in het betreffende moment van het oordeel het gesprek met elkaar weer aan te gaan. Toch is het wel van belang om de betekenis van het morele oordeel te onderzoeken. Want hoe ontstaat morele oordeelsvorming eigenlijk? En wat heeft dit voor relatie met het begrip 'verantwoordelijkheid'?

Verantwoordelijkheid in relaties

Filosoof Margareth Urban Walker schreef een theorie over verantwoordelijkheid en de verbinding met het ontstaan van morele oordeelsvorming in relaties (zie ook paragraaf 1.2) in haar boek *Moral Understandings* (2007).

Deze morele oordeelsvorming heeft volgens Walker alles te maken met gedeelde verantwoordelijkheden in situaties, ofwel de handelingen die mensen verrichten waarbij men steeds afhankelijk is van elkaar. Walker past daarbij het zogenoemde *expressive-collaborative model* toe in morele oordeelsvorming (2007). Dit model benadrukt dat moraliteit sociaal ingebed is. Het wil zeggen dat mensen niet onafhankelijk handelen en ons gedrag is ingebed in een sociaal netwerk.

Morele verantwoordelijkheid is volgens Walker (2007) daarbij het resultaat van het 'met elkaar eens zijn' over wat gedaan zou moeten worden. Door onderhandelingen tussen mensen over hun verantwoordelijkheden ontstaat moreel begrip. Mensen leren door elkaar te begrijpen en zichzelf in hun 'begrijpen' te uiten. Zodra zij de ander kunnen begrijpen, kunnen zij hun waarden ook delen met elkaar. Het kan zorgen voor openheid naar elkaar toe. Dit wordt benadrukt in verschillende situaties waar verantwoordelijkheden

naar voren komen. Mensen kennen elkaar in deze situaties verantwoordelijkheden toe, accepteren de verantwoordelijkheden of wijzen deze af. Anders gezegd: moraliteit ontstaat in situaties die de waarden tevoorschijn halen door mensen verantwoordelijk voor elkaar te maken: aan de ene kant komen de waarden tevoorschijn doordat mensen elkaar verantwoordelijk stellen voor iets, en tegelijkertijd ontstaat inzicht in wie waarvoor verantwoordelijk is (en waarom) door de zichtbare waarden.

Morele oordelen en verantwoordelijkheid staan met elkaar in verbinding. Bij een moreel oordeel gaat het volgens Walker over de volgende vier aspecten:

- 1 aard en status van de relaties van mensen, zoals een vriendschappelijke, professionele, een open of gesloten relatie
- 2 het interpreteren en opnieuw beschrijven van de handelingen van mensen
- 3 aanwezigheid of afwezigheid van schuld
- 4 het geven van een perceptie (waarneming) van de ervaring of uiting van gevoelens in gedachten, handelen en voelen van iets van de voorgaande situatie

Bij al deze aspecten uiten wij onze visie op verantwoordelijkheid. Hierin geven wij ook persoonlijke voorkeuren in wat wij doen. Dat geeft het begrip *expressive* weer. Ook is het *expressive-collaborative* model een model van samenwerking (*collaborative*), omdat mensen ook tegelijkertijd naar elkaars handelingen kijken en daarover met elkaar in gesprek zijn en van elkaar leren. Zelfregie, reageren naar anderen toe en gedeelde verantwoordelijkheid zijn constante taken in het menselijk leven, net als het iedere dag weer worstelen met wat we wel/niet zouden moeten doen, zowel voor onszelf als voor anderen. Soms ben je samen verantwoordelijk, soms zijn de verantwoordelijkheden duidelijk verdeeld over meerdere personen. Het is een continu proces van het moreel begrijpen van jezelf en de ander (moreel oordelen), want geen enkele situatie is hetzelfde. We kunnen volgens Walker inzicht krijgen in dat proces van verantwoordelijkheid en morele oordeelsvorming door te kijken naar wie wij zijn, welke relaties er zijn, en wat diegene die bij een situatie betrokken is belangrijk vindt. Je kunt dan zien wat er gedaan moet worden in situaties.

Verhalen van identiteit, relaties en waarden

Volgens Walker kunnen we niet begrijpen wie verantwoordelijk is voor wat, zonder gezien te hebben hoe mensen, relaties en ook de waarden en verplichtingen die zij herkennen tot een bepaald punt zijn gekomen. Walker ziet morele verantwoordelijkheid als iets dat verbonden is met de verhalen van een persoon. Door de patronen van handelingen van een persoon kan inzicht verkregen worden in wie diegene is, wat hij/zij belangrijk vindt en wat niet. Men geeft betekenis aan de handeling van een persoon door rekening te houden met zijn/haar verhalen; zijn/haar eerdere handelingspatronen en de context waarin deze plaatsvonden. De verhalen van identiteit, relaties en waarden (ook wel 'narratieven' genoemd: verhalen die mensen over zichzelf vertellen en over wat hen overkomt) staan volgens Walker daarom centraal in onze verantwoordelijkheid en staan met elkaar in verbinding. We dienen eerlijk te zijn over onszelf, over wie wij zijn, en hoe wij anderen ons verhaal hebben gegeven om ons dan ook te kunnen begrijpen in morele termen (Walker 2007, pp. 116-117).

Laten we even inzoomen op de definitie van de volgende drie verhalen (narratieven):

Verhalen over identiteit

Iedereen heeft verschillende normen en waarden en meestal pas je jezelf daar op aan, maar doordat er zoveel verschillende waarden zijn, stel je prioriteiten. Je vindt het belangrijker om rekening te houden met de waarden van je familie en vrienden dan met die van iemand die je niet kent. Identiteit wil dan ook zeggen dat hieraan je eigen normen en waarden gekoppeld zijn en die ontstaan onder andere door je ervaringen, je relaties met anderen en je geschiedenis.

Verhalen over relaties

Het verhaal over relaties levert inzicht in normatieve verwachtingen (de aanwezigheid of afwezigheid ervan), vertrouwen en de mogelijkheden voor het voortzetten van de relatie. Als iemand een beroep op ons doet, een normatieve verwachting van ons heeft, zoals: als jij over jouw werkervaringen vertelt, bijvoorbeeld over de situatie met betrekking tot collega Marloes, dan zou jouw omgeving respect moeten hebben voor de complexiteit van deze situatie en jouw positie als collega. Je verwacht eigenlijk een bepaalde reactie. Die wordt mede gevormd door de aard van de relatie die we met die bepaalde personen hebben, en welke geschiedenis we met die anderen hebben. Het maakt dus uit of je te maken hebt met een goede vriend of een verre kennis. Het laat ons zien wat de relatie voor onszelf betekent. Soms doen we dingen voor anderen omdat zij die nodig hebben. Soms doen we dingen voor anderen als een manier om een relatie te creëren, en soms doen we en moeten we dingen doen voor mensen waarbij we geen exact idee hebben waar het toe dient.

Verhalen over waarden

Door ervaringen op te doen en te leren door relaties met anderen, leer je welke waarden voor jou belangrijk zijn en welke minder. Volgens Walker kun je het best je eigen oordeelsvorming voorleggen aan anderen, en soms of juist aan anderen die zijn beïnvloed door de acties van een bepaald persoon.

Walker stelt binnen deze verhalen telkens dezelfde vragen: hoe, wat, wie en waardoor?

Een moreel oordeel ontstaat volgens Walker vanuit een interactieproces. Je kunt volgens Walker nooit plannen wat er gebeurt in een reactie met de ander en naar de ander toe. Morele beweringen zijn volgens haar het best te herkennen in de handelingen van de mens binnen de sociaal geaccepteerde patronen van het toekennen, accepteren en afwijzen van verantwoordelijkheid. Deze onderhandelingen over verantwoordelijkheden en normatieve verwachtingen die we van elkaar hebben, laten zien wat wij belangrijk en waardevol vinden.

1.6.4 Ben je moreel verplicht?

We hebben gesproken over dat we moreel verantwoordelijk handelen, maar wanneer zijn we dat ook verplicht? Morele verplichting betekent dat je volgens een bepaald normatief kader dat voor jou geldend is op een bepaalde manier handelt. Het is anders dan een juridische verplichting of aansprakelijkheid waarin de verplichting, verantwoordelijkheid of taak juridisch is vastgelegd.

Vaak is er wel een verband tussen een juridische en morele verplichting, maar soms kunnen deze ook uiteenlopen. Dan moet je als professional een keuze maken tussen jouw morele waarden of de juridische gevolgen. Dit diavels dilemma is bijvoorbeeld zichtbaar bij euthanasie. Mogelijk is het proces rondom het euthanasievraagstuk juridisch niet goed verlopen, maar voelt de arts zich moreel verplicht om de wens van de patiënt uit te voeren, ondanks de mogelijke juridische consequenties.

De reikwijdte van morele verplichting

Morele verplichting speelt ook op macroniveau. De Australische filosoof Peter Singer (1971) beschrijft het volgende voorbeeld. Stel, je loopt langs een vijver. Je hebt mooie kleren aan en je geniet van de zon. Je ziet een aantal jonge kinderen met een bal spelen. Je kent de kinderen niet en je ziet ook geen volwassene in hun bijzijn. De bal valt in de vijver en de kinderen proberen de bal uit de vijver te krijgen. Dan valt een van de kinderen in de vijver. Je ziet het kind in paniek spartelen in het water. Wat doe je? Ben je moreel verplicht om het kind te redden? Is het jouw verantwoordelijkheid om in actie te komen?

De meeste mensen zullen zeggen: ja. Ook al heb je geen directe relatie tot het kind, het is jouw morele verantwoordelijkheid om het kind te redden. Mocht je je niet verantwoordelijk voelen dan zou je misschien kunnen zeggen dat jij geen directe verantwoordelijkheid hebt, want je kent het kind niet. Je zou daarnaast nog kunnen aandragen dat je je mooie kleren niet wilt verpesten, of dat de kinderen dan maar niet in buurt van de vijver moeten spelen en dat hun ouders ze moeten beschermen. Maar zijn dit valide argumenten? Ben je als mens niet altijd in een bepaalde mate verantwoordelijk voor het helpen van mensen in nood, als je daartoe in staat bent?

Singer vindt dat dit onze morele plicht is. Als alle mensen gelijkwaardig zijn, dan houdt je morele plicht niet op bij de direct betrokkenen met wie ik mogelijk een emotionele band heb. Ook vreemde mensen hebben net zoveel recht op een goed leven. Of je neefje in de vijver valt of een vreemd kind maakt in principe niet uit. Als je de mogelijkheid hebt om te helpen dan vinden we over het algemeen dat we dit horen te doen. Natuurlijk reageer je anders als het je eigen kind is, maar voor de morele verantwoordelijkheid maakt dat niet uit.

Stel, een kind is in nood. Dit kind is echter niet in de vijver gevallen, maar het leeft in een ver land. Het loopt niet het risico om te verdrinken maar heeft juist gezond drinkwater nodig of een muskietennet. Zonder deze middelen loopt het kind risico ziek te worden. Je kunt het kind eenvoudig helpen door 5 euro te doneren. Ben je nu ook moreel verantwoordelijk om het kind te helpen?

Ook hier kun je stellen dat je het kind niet kent. Het is niet jouw verantwoordelijkheid en anderen zijn daar volgens jou mogelijk meer voor verantwoordelijk. Daarbij kost het jou geld waar je niks voor terugkrijgt. Een ander argument kan zijn dat er een verschil is tussen een directe handeling op een specifiek uniek moment die je als persoon in een positie plaatst waarin je dat kind wel móét redden. Terwijl een kind aan de andere kant van de wereld niet direct afhankelijk is van jouw handeling; wel stel jij anderen met jouw geld in staat de kinderen te helpen.

De commercials op televisie en internet over het leed dat elders op de wereld plaatsvindt, proberen ons middels beelden ervan te overtuigen dat we wel direct verantwoordelijk zijn en daarmee een morele plicht hebben om te helpen. In hoeverre dat voor jou persoonlijk ook geldt mag je zelf bepalen.

Je zou kunnen zeggen: het sociaal werk is internationaal. De problemen stoppen niet bij de landsgrenzen. Zeker als het gaat over klimaat en migratievraagstukken zul je in je werk de problematiek van de wereld tegenkomen. Wat dit betekent voor jou als sociaal werker en hoe je je wilt inzetten voor een betere wereld? Sommige studenten kiezen er bijvoorbeeld voor om stage te lopen in het buitenland. Dit kan een zeer rijke ervaring zijn waarbij je mooi werk kunt leveren. Maar er zijn ook verhalen bekend waarin de inzet van internationale studenten niet leidde tot betere hulpverlening. Een voorbeeld zijn de weeshuizen in het buitenland waarin internationale studenten kortstondig vrijwilligerswerk doen. Dit leidt tot onthechtingsproblematiek tussen de weeskinderen en stagiaires en andere misstanden die de kinderen meer kwaad dan goed doen. Bijvoorbeeld organisaties die puur gericht zijn op het binnenhalen van stagiaires en zich niet om het lot van de kinderen zelf bekommeren.

Wil je internationaal iets betekenen voor anderen, dan moet je goed nadenken over je impact. Dan kun je op een verantwoordelijke wijze een stage lopen die een bijdrage levert waardoor de kwaliteit van leven van de mensen op de locatie daar ter plekke verbetert.

Slotopdracht: Ruinerwold

1

In oktober 2019 ontdekt de politie een verborgen boerderij, waar jarenlang een gezin in het geheim leefde. Het gezin was in Nederland niet geregistreerd. De vier oudste kinderen hebben in een documentaire eenmalig hun verhaal gedeeld over hun leven, hun vader en de rechtszaak.

Bekijk op internet de documentaire *De kinderen van Ruinerwold* (de eerste aflevering) en bespreek de volgende vragen met een medestudent:

- 1 Met welke persoonlijke waarden en normen zoomde je in op de documentaire?
- 2 Zijn er waarden en normen die je herkent bij de kinderen of waar zij nog naar op zoek zijn?
- 3 Kun je in deze situatie ook spreken van morele oordeelsvorming? Hoe denk je dit te kunnen herkennen? Wissel voorbeelden uit.
- 4 Welke soort belangen kun je uit de situatie halen? Kun je hierbij ook voorbeelden benoemen?
- 5 Vind je dat in deze zaak mensen hun verantwoordelijkheid ontlopen? Kun je dit beargumenteren?
- 6 Wat voor soort verantwoordelijkheid herken je in deze situatie?
- 7 Wat zou jij juist handelen vinden in deze situatie en wat zou volgens jou de eerste stap kunnen zijn in jouw rol als sociaal werker?

Samenvatting

-
- ▶ Ethiek is het denken over hoe men in een situatie juist kan handelen.
  - ▶ Het is van belang voor de sociaal werker om een moreel standpunt in te kunnen nemen in morele vraagstukken.
  - ▶ Moreel handelen betekent dat we vanuit bepaalde normen en waarden onze acties uitvoeren. Immoreel betekent dat je in strijd handelt met een bepaald normen- en waardenkader. Wanneer je zonder normen en waarden handelt ben je amoreel.
  - ▶ Bij een moreel dilemma staan verschillende normen en/of waarden tegenover elkaar.
  - ▶ Bij een moreel dilemma probeer je de verschillende belangen in beeld te krijgen. Dit kan zijn het eigenbelang (ethisch egoïsme), het welbegrepen eigenbelang, het belang van anderen of het algemeen belang.
  - ▶ De normen en waarden van jou als sociaal werker worden gevormd door je opvoeding, meegemaakte gebeurtenissen, relaties en scholing. Deze normen en waarden staan vaak op de voorgrond bij hoe jij situaties bekijkt en aangaat.
  - ▶ In het sociaal werk wordt normatieve professionalisering steeds meer op de kaart gezet en als noodzaak gezien. Het wil zeggen dat jouw professioneel handelen ook een morele laag heeft en verbonden is met jouw persoonlijke kwaliteiten. Het benadrukt dat het essentieel is om jouw professioneel handelen telkens kritisch te bekijken.
  - ▶ Morele ontwikkeling kan worden gedefinieerd aan de hand van drie niveaus van de cognitieve en morele ontwikkeling van de mens. Deze morele ontwikkeling is van invloed op iemands handelen. Op het eerste niveau kiest iemand vanuit egoïsme. Op het tweede niveau kiest iemand vanuit wetten en regels, en op het derde niveau kan iemand zelfstandig stilstaan bij de gevolgen van de morele keuzes en deze bewust afwegen.
  - ▶ In het sociaal werk is het belangrijk dat je je verantwoordelijkheid kunt nemen in zorgsituaties en je handelen kunt verantwoorden.
  - ▶ Verantwoordelijkheid wordt ook professionele verantwoordelijkheid genoemd. Je krijgt daarin te maken met functionele, beroepsmatige en persoonlijke verantwoordelijkheid.

- ▶ Verantwoordelijkheid kan worden gezien als een pedagogisch concept. Het wil zeggen dat de opvoeders de taak hebben om kinderen voor te bereiden op de wereld; om uiteindelijk de verantwoordelijkheid te kunnen nemen voor de wereld te kunnen zorgen.
- ▶ Morele oordeelsvorming is nauw verbonden met verantwoordelijkheid. Het ontstaan van morele oordeelsvorming heeft te maken met relaties tussen mensen en hun gedeelde verantwoordelijkheid. Mensen zijn in hun handelingen en keuzes afhankelijk van elkaar. Het onderzoeken van het proces van gedeelde verantwoordelijkheid en morele oordeelsvorming is belangrijk om te kunnen bepalen wat het moreel goede is om te doen.
- ▶ Verantwoordelijkheid kan worden gezien als een morele verplichting. Dit wil zeggen dat er normatieve richtlijnen bestaan waaraan jij je moet houden om te handelen. Bij morele verplichting komt ook de reikwijdte van verantwoordelijkheid kijken. Hierin wordt benadrukt dat het niet uit hoeft te maken hoe sterk de relatie is, wanneer er uit wordt gegaan van gelijkwaardigheid.